

Lisandusi eesti rahvusväeosade „Haapsalu perioodile“

II

(*Algus Tuna 2019, nr. 1*)

Ago Pajur*

Enamluse pealetung

Nii 1. eesti polgu kui ka kõigi teiste eesti rahvusväeosade olukorda raskendas enamlaste destruktiiivne tegevus. Kevadel olid enamlased teinud vea, süüdistades rahvusväeosade loomise eestvedajaid, samuti väeosadega ühinenud sõdureid kontrevolutsioonilises. See valandas ägeda sõnasõja 1. eesti polgu ümber ning häälestas kodumaale jõudnud sõjaväelased enamlaste vastu. Polk omandas mingil määral immuunsuse enamlike ideede suhtes, saades edaspidisest enamluse võidukäigust suhteliselt vähe mõjustatud. Muidugi leidis ka 1. eesti polgus enamlasi ja nende poolehoidjaid, kuid tänu kaasteenijate vastupidistele veendumustele ei suutnud nad end maksuma panna.

Kuid suvel korregeerisid enamlased oma seisukohti. Nad väitsid küll jätkuvalt, et kodanlus kavatseb kasutada eesti polkusi võitluses töörahva revolutsioonilise liikumise vastu, aga ei käsitlenud rahvusväeosadega liitunud sõdureid enam vaenlastena. Selle asemel püüti sõdureid oma poolele tõmmata, käivitades nende seas enamliku kihutustöö. Kohati andis uudne taktika tulemusi, eriti pärast oktoobripööret, mil kihutus omandas tõeliselt massiivse iseloomu. Vastavate materjalide puudumisel ei ole võimalik väeosades valitsenud poliitilist meelsust vähegi täpsemalt hinnata.

Tundub, et enamlaste partei liikmeid ja selle otseseid toetajaid („kaasatundjaid“) ei olnud rahvusväeosades, isegi nendes, mida peeti kõige „punasemateks“ (tagavarapataljon Tartus, 3. eesti polk Tallinnas) kuigi palju. Küll aga avaldas märkimisväärset mõju nende energilisus ja agressiivsus propagandatöös. Et poliitiline võitlus käis peaaesjalikult miitingutel ja suurtel rahvakoosolekutel, siis õnnestus oma usutõdesid valjuhäälselt ja jõuliselt kuulutanud enamlaste oraatoritel pahatihti vastased nurka suruda ja vaikima sundida. Paljudel juhtudel löidki enamlaste vastased käega, muutusid apaatseks ja lasid asjadel kulgeda isevoolu teed. Tasub meenutada sedagi, et novembri keskel peetud Venemaa Asutava Kogu valimistel said enamlaste kandidaadid Eestis 40% häältest, tõustes valimiste võitjaks. Küllap olnukski säärases olukorras kummaline, kui rahvusväeosad jäänuks enamlusest puutumata. Pealegi oli enamlastel just sõduritele pakkuda magus präänik – lubadus sõda kohe lõpetada ja mobiliseeritud mehed koju lasta. Pärast kolm aastat kestnud suurt heitlust oli ilmselt õige vähe neid sõjamehi, keda tapatalgute lõpetamise lubadus külmaks jättis. Ja ega seni poliitikast eemal hoitud ning sageli üsna napi haridusega meestel olnudki lihtne otsustada, kes miitingukõnelejatest tõepoolest maa ja rahva saatuse pärast südant valutas või kelle ainsaks sihiks oli oma pooldajaskonna kasvatamine, et siis vägivalda abil ja relvajõul riigivalitsemine oma kätte haarata.

Väliselt panid enamlased end pärast oktoobripööret rahvusväeosades muidugi maksuma.

* Ago Pajur (1962), PhD, Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, ajaloo ja arheoloogia instituut, Eesti ajaloo (uusima aja) dotsent, Ago.Pajur@ut.ee

Nende käske polnud võimalik eirata juba ainuüksi seetõttu, et reaalne võim, sh. sõjaväeline, kuulus neile ning vastuolude teravnemisel võinuks nad rahvusväeosade formeerimise lõplikult seisma panna või näiteks lõpetada üksuste varustamise. Seetõttu püüdsid nii Eesti diviisi kui ka polkude juhtkonnad vältida otsest vastasseisu. Kõikides väeosades nimetati ametisse polgu komissar, kelle kaasallkirjata ei kehtinud väeosa juhtkonna ükski käsk. Paljudes üksustes viidi läbi seniste komiteede ümbervalimised, kusjuures reeglina lisandus komiteedesse enamlasi või nende pooldajaid ning sageli läksid nende kätte ka juhtivad kohad komiteedes (esimees, abiesimees, sekretär). Mitmes polgus korraldati juhtkonna valimised, mis andis võimaluse asendada senised kõrgemalt poolt ametisse määratud ja vastavat ettevalmistust omavad ülemad (ohvitserid) uute, üldkoosolekul suurema populaarsuse saavutanud meestega. Käsu korras võeti maha pagunid ja aumärgid ning loobuti auastmete nimetustest (1. eesti polgu päevakäskudes lõpetati auastmete nimetamine alates 17. jaanuarist 1918 ning nende asemel kasutati kas ametikohtade nimetusi või lisati auastmele sõna „endine“¹¹⁴).

Detsembri keskel Tallinnas peetud rahvusväeosade konverents tunnistas „ainukeseks tõsiseks rahvalitsuseks nii Venes kui ka Eestis töörahva ja sõjaväelaste nõukogude valitsuse, rõhutas, et eesti töörahvas ei tohi võimu jagada kodanikkude klassidega, kes rahvusliku katte all oma klassi huvisid ajavad“¹¹⁵ ning kutsus sõjamehi üles abistama punakaartlasi mõisate ülevõtmisel. Tõsi, resolutsioon sai väga napi häälteenamuse – 31 poolt ja 29 vastu. Samal nõupidamisel vastu võetud teises resolutsioonis kuulutati vastuvaidlematult: „Ülemjuhataja käsku ülemuse valimise asjus tuleb täita.“¹¹⁶ Esmapilgul näib mõnevõrra ootamatuna otsus: „Komissaaride insitud [institutsioon] on ülearune ja kaotatakse Eesti sõjaväe osades ära; selle insitudi kohused täidavad sõjaväelised komiteed.“¹¹⁷ Kuid otsuse lõpulause pani asjad taas paika: „See otsus hakkab maksma sell päeval, kui valitav ülemus ametisse astub.“¹¹⁸ Seega oli komissare vaja vaid senise juhtkonna kontrollimiseks, uue, valitava juhtkonna lojaalsus enamlikule võimule arvati olevat niigi garanteeritud.

Ajalookirjanduses ja kaasaegsete mälestustes toonitatakse sageli, et tänu 1. eesti polgu kohalolekule jäi Haapsalu „viimaseks rahvusluse kantsiks enamluse meres“.¹¹⁹ Küllap see nii oligi, kuid siiski ei saa anda päris ühest vastust küsimusele, milline poliitiline meelsus polgus valitses. Eri ajahetkedel ja erinevates allüksustes polnud pilt nii mustvalge, kusjuures on täheldatav enamluse järkjärguline tugevnemine. Ühtlasi jääb mulje, et polgu rahvusmeelsus ja enamlusevastastus tulenesid peaaesjalikult ohvitseride hoiakutest ja muidugi ka asjaolust, et meeskond tunnustas veel ülemate autoriteeti.

31. oktoobril arutati polgukomitees oktoobripöördega tekkinud uut poliitilist olukorda. Ehkki mõned komitee liikmed nõudsid selget vastust küsimusele, kas polk tunnistab kõrgema võimuna Ajutist Valitsust või enamlikke revolutsioonikomiteesid, piirduti ebamäärase resolutsiooniga: „Komitee jätab täna seisukohavõtmise küsimuse lahtiseks; paneb ette lähemate päevade sees [45. jalaväe]diviisi nõupidamine kokku kutsuda, kus kõik 5 polku oma eestseisuse läbi oleksid esindatud ja ühisel jõul kindla seisukoha võtaksid, mis ka I Eesti polgu kohta sõjalisest küljest maksev oleks.“¹²⁰

¹¹⁴ Vt.: Päevakäsk 1. eesti polgule nr. 17, 17.01.1918. – RA, ERA.534.1.13, l. 35.

¹¹⁵ Päevakäsk eesti tagavarapataljonile nr. 2, 02.01.1918. – RA, ERA.538.1.4, l. 2.

¹¹⁶ Samas.

¹¹⁷ Samas.

¹¹⁸ Samas.

¹¹⁹ E. Laaman. Eesti iseseisvuse süünd. 2. tr. Stockholm: Vaba Eesti, 1964, lk. 166; A. Tõnisson. 1. Eesti polk oli suures Vene riigis ainuke väeosa, millest enamluse hammas jagu ei saanud... – Rahvusväeosade loomisest Eestis: Mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998, lk. 116; A. Saar. 1. Eesti polk Haapsalus – eesti rahvusväeosade kindlameelseim üksus. – Eesti Rahvusväeosade Album II. Tallinn: Selts „1. Eesti Polk“, 1937, lk. 36–37.

¹²⁰ 1. eesti polgu komitee koosoleku protokoll nr. 39, 31.10.1917. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv, 2001, lk. 170–171.

1. eesti polgu kuulipildurid Haapsalus. EFA.114.4.2597

Mõni päev hiljem kokku astunud 45. jalaväediviisi komiteede nõupidamine asus seisukohale, et Vene riiki ja revolutsiooni suudab päästa ainult kõigist sotsialistlikest erakondadest koosnev koalitsioonivalitsus, ning lubas toetada üksnes sellist tulevast valitsust, mis tugineks kõigile demokraatlikele jõududele, oleks vastutav Ülevenemaalise Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu ees, kutsuks viivitamata kokku Venemaa Asutava Kogu ning alustaks tegelikku rahupoliitikat ja sõjaväe demobiliseerimist.¹²¹ 7. novembril ühines diviisi otsusega ka 1. eesti polgu komitee. Seeläbi sisuliselt tauniti enamlaste ainuvõimu kehtestamise püüet.¹²²

Haapsalu perioodil toimusid kahel korral polgukomitee ümbervalimised. Kui 31. oktoobril oli põhjuseks Muhus vangi langenud polgukomitee liikmete asendamine, siis 27. novembril etendas nähtavasti oma osa poliitiline moment. Sedapuhku konkureerisid komitee esimehe kohale senine esimees Jaan Ümarik ning tasapisi äärmusvasakpoolsetele liginev aseesimees Samuel Jaanus (sidekomando noorem allohvitser). Viimane sai valimistel minimaalse ülekaalu ning kaks päeva hiljem valiti ta kõigi komiteede ühisel koosolekul ka polgu komissariks.¹²³ Tõsi küll, justkui pahempoolsuse esiletõusu kompenseerimiseks valiti nii polgukomitee aseesimeheks kui ka komissari abiks ohvitserkonna esindaja lipnik Oskar Kurvits.¹²⁴ Viimane on tõdenud, et need valimised tõid polgukomiteesse esmakordselt „enamliste voolu“, ehkki esialgu ei pääsenud see veel juhtivale kohale.¹²⁵

Polgu meelsuse omamoodi lakmuspaberiks kujunes „polkovnik Tõnissoni süüasi“. 1. novembril ilmus 1. eesti polgu staapi 471. Kozelski polgu komitee esimees lipnik Aleksandr Perno koos kahe räpakalt rõivastatud vene madrusega ning esitas Eestimaa Sõjarevolutsioonikomitee volitused, mille kohaselt tuli tal organiseerida samalaadne komitee Haapsalus.

¹²¹ 45. diviisi nõupidamise otsus poliitilise seisukorra kohta, 05.11.1917. – RA, ERA.818.1.2, l. 43.

¹²² 1. eesti polgu komitee koosoleku protokoll nr. 40, 07.11.1917. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv, 2001, lk. 175.

¹²³ Esimene katse komissari valida tehti juba 27. oktoobril komiteede ühisel koosolekul, kuid et komissari kandidaadid jätsid koosolekule tulemata, jäi asi tookord katki. Neli päeva hiljem soovitas polgukomitee komissari kohale Samuel Jaanust, keda aga taas kohal polnud. Seetõttu valiti ajutiseks komissariks alamleitnant Karl Tulmin ja tema abiks vanemallohvitser A. Kull. (1. eesti polgu komitee koosoleku protokoll nr. 39, 31.10.1917. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv, 2001, lk. 171)

¹²⁴ A. Pajur. 1. eesti polgu komitee. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv, 2001, lk. 18.

¹²⁵ O. Kurvits. Esimese Eesti polgukomitees. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I kd.: Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn: K.-Ü. Rahvaulikool, 1927, lk. 175.

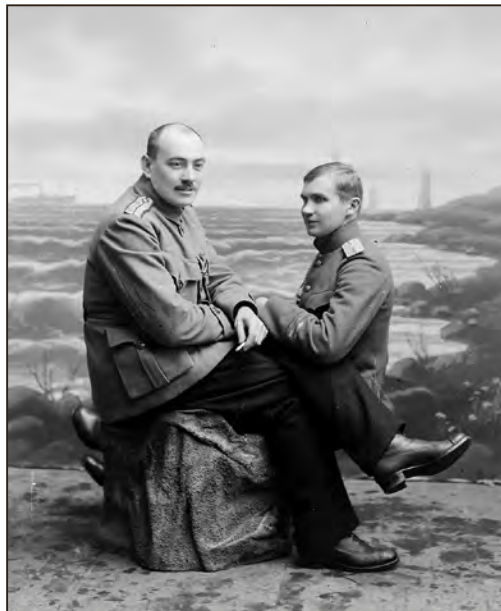
Tõnisson deklareeris, et Haapsalu asub eesliinil, kus kehtib sõjaväelise ainujuhtimise põhimõte, ning näitas meestele ust, käsides neil end linnast viivitamatult koristada. Kuna aga staabiohvitserid avaldasid kartust, et Perno võiks hakata tegema enamlikku kihutustööd, lasi Tõnisson ta igaks juhuks vahi alla võtta. Tõkestamiseks enamlike tegelaste ilmumist linna, tugevdati patrulle raudteejaamas ning kõik isikud, kes ei suutnud põhjendada Haapsalu sõidu vajalikkust, saadeti tagasi Tallinna.

Kuid sellega asi ei lõppenud. Haapsalu raadiojaama madrus Afanassi Suetin¹²⁶ teavitas juhtunust kõiki soldatite ja madruste komiteesid, lisades omalt poolt, et polkovnik Tõnisson on tõestanud ka kohaliku tööliste ja soldatite saadikute nõukogu tegevuse.¹²⁷ Vastuseks sai Suetin 2. novembri õhtul Eestimaa Sõjarevolutsioonikomiteelt korralduse vabastada lipnik Perno ja arreteerida polkovnik Tõnisson. Suetin teavitas

Tallinna nõudmisest ka 1. eesti polgu staapi, kust, pärast madruse jutu tõlevastavuse kontrollimist 45. jalaväediviisis anti käsk Perno vabastada. Samal ajal kihutas aga Suetin üles raadiojaama meeskonna ja ühe osa Kozelski polgu sõduritest, kes marssisid Kiltsi mõisa, et tõmmata kaasa seal paiknenud eesti polgu allüksused. 11. roodu osas see plaan õnnestuski. Mässuliste soldatite jõuku asus juhtima vabanenud lipnik Perno. Üheskoos suunduti linna, kus võeti relvajõul üle raudteejaam ja telefonikeskus, löigati läbi telefonijuhtmed, mis ühendasid 1. eesti polgu staapi allüksustega, ning arreteeriti III pataljoni ülem kapten Vahtramäe ja polgukomitee esimees Jaan Ümarik.¹²⁸ Jõudnud võõrastemajani Salon, piirati staabihoone sisse, lasti kogupauk õhku, korraldati läbiotsimine ning kuna Tõnissoni staabist ei leitud, vahistati tema asemel polgu adjutant leitnant Johannes Lutsar.¹²⁹

Loomulikult ei saanud väejuhatuse lubada rindepiirkonnas säärest omavoli. Haapsalu koondsalga ülem käskis korraldada põhjaliku juurdluse.¹³⁰ Arreteeritud vabastati eesti polgu ja 177. Irboska polgu komiteede ühisel nõudmisel. Väljaastumises osalenud eesti polgu meestele selgitati nende eksimust (neile olevat väidetud, et vangistada tuleks keegi polgu staabis viibiv riigireetur) ja mehed avaldasid kahetsust. Polgukomitee aga otsustas võtta polkovnik Tõnissoni „kogu Eesti polgu kaitse alla“.¹³¹

Seepeale läkitasid ebaõnnestumisest löödud Suetin ja tema seltsimehed Haapsalu raa-

1. eesti polgu kapellmeister Mihkel Lüdigi ja polgu adjutant Johannes Lutsari. EFA.114.4.2588

¹²⁶ Balti laevastiku raadiojaam Haapsalus oli kujunenud kohalike enamlaste tugipunktiks ning madrus Suetin nende eestvedajaks.

¹²⁷ Armees nõukogu esimehelt Tallinna revolutsioonikomiteele, 02.11.1917. – RA, ERA.534.1.35, l. 1.

¹²⁸ Kapten Vahtramäe vahistamise põhjusena nimetasid arreteerijad seda, et ta rääkis endale allunud 11. roodu eestlastest sõduritega eesti keeles. Jaan Ümarik vahistati aga pärast seda, kui ta nõudis kapten Vahtramäe viivitamatut vabastamist ja deklareeris: kui te seda ei tee, siis arreteerige ka mind!

¹²⁹ Põhjarinde staabi käsundusohvitseri polkovnik Vsevolod Stupini ettekanne Haapsalu sündmustest, 08.11.1917. – RGAVMF.353.1.199, l. 54–55.

¹³⁰ Päevakäsk Haapsalu koondsalgale nr. 24, 06.11.1917. – RA, ERA.534.1.18, l. 16.

¹³¹ Esimesest Eesti polgust: Katkendid kindral A. Tõnissoni mälestustest. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I kd.: Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn: K.-Ü. Rahvaulikool, 1927, lk. 165; 1. eesti polgu komiteede ühise koosoleku protokoll, 08.11.1917. – RA, ERA.818.1.2, l. 42.

diojaamast ahastava abipalve Eestimaa Sõjarevolutsioonikomiteele: „Nagu selgunud, toetab enamus siinse garnisoni ohvitseride, tõmmates endaga kaasa soldatite tumedaid masse, täielikult Kerenski poolt ja eitab põlgusega igasuguseid nõukogusid. Meie komandosse suhtutakse väga vaenulikult ning meid, demokraatiale ja rahvale truid mere poegi, valatakse üle poriga, nimetatakse provokaatoriteks ja suunatakse meie vastu ebateadlike soldatite jõuku. Me sirutame palves oma käed sõjarevolutsioonikomitee poole ja tahame uskuda, tahame lootada, et teie, meie seltsimehed, mõistate tekkinud olukorra kogu õudust ja rakendate abinõud korraldajale seadmiseks.“¹³²

Sedapuhku jäid küll loodetud abinõud rakendamata – nähtavasti ei riskinud enamlased minna otsesse konfrontatsiooni eesti polguga –, kuid 21. novembril õnnestus neil Tartus viibinud polkovnik Tõnisson arreteerida. Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee toetusepakkumist polkovnikule ei võtnud enamlased kuulda, nagu ka polgukomitee nõudmist, „et I Eesti polgu endine komandör polk. Tõnisson ülemkomitee vastutusel kuni kohtuni arestist vabastataks, et kohtumõistmisest saaksid osa võtta I Eesti polgu esindajad ja ülemkomitee, niisama ka seltskondlike organisatsioonide esindaja“¹³³. Küll aga kuulas tribunal ära advokaat Jaan Teemanti, Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee esindaja lipnik Paul Abramsoni ja polgukomitee aseesimehe Jaan Ümariku seletused. Viimane kinnitas polgu nimel, et Tõnissoni tegevus „oli kooskõlas polgukomitee seisukohtadega ja otsustega ning selles pole polgukomitee leidnud kunagi midagi kontrerevolutsioonilist“¹³⁴. Näib, et Tõnissoni päästis oodatavast Kroonlinna saatmisest siiski mitte polgukomitee seisukohavõtt, vaid väljamõeldud meditsiiniline probleem, mis väideti vajavat kirurgilist sekkumist. 1918. aasta jaanuari lõpus vahistati Tõnisson uuesti ja saadeti Peterburi.¹³⁵

Novembri lõpus kerkis päevakorra küsimus ülemate valimisest ametikohtadele. Ülemate valimine sõdurite koosolekul, mis oli juba suvel saanud paljudes Vene üksustes uueks normaalsuseks, muutus pärast enamlaste riigipööret kohustuslikuks kõigile. 1. eesti polgu ohvitseride kogu avaldas kindlat vastuseisu valimisele, leides, et ülemate valimine toob paratamatult kaasa sõjaväe võitlusvõime eest hoolitsevate ülemate asendumise valijate ees lõimitavate auahnete õnneküttidega, mistõttu muutub ka kõige parem sõjavägi „lühikese ajaga korratuks inimeste karjaks, mis [– –] maale kardetavaks võib minna“.¹³⁶ Sellest tõdemusest tulenes loogilise järeldusena deklaratsioon: „leiavad 1-se Eesti polgu ohvitserid endil täiesti võimata olevat Eesti sõjaväeliku jõu lõpuliku hävitamise juures kaastegevad olla ja [– –] seepärast ei lase nad endid milgi tingimisel valida.“¹³⁷ Otsusele kirjutasid alla ohvitseride kogu kõik liikmed.¹³⁸

Polgukomitees tõstatati ülemate valimise küsimus esmakordselt 6. detsembril, kuid see otsustati lahtiseks jätta kuni 15. detsembril kokku tuleva Eesti sõjaväeosade esindajate konverentsini, mis pidi selles asjas kindla seisukoha võtma (samuti jäeti kuni konverentsi otsuseni lahtiseks pagunite kandmise küsimus). Kuuldus küll ka hääli, mis nõudsid valimiste viivitamatut korraldamist või soovitasid jätta probleemi lahendamise allüksuste sisemiseks asjaks, kuid need jäid hääletamisel vähemusse.¹³⁹

¹³² Haapsalu raadiojaama komiteelt Eestimaa Sõjarevolutsioonikomiteele, 05.11.1917. – RA, ERA.534.1.35, l. 2–3.

¹³³ 1. eesti polgu komitee koosoleku protokoll nr. 42, 27.11.1917. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918, lk. 184.

¹³⁴ J. Ümarik. Mälestusi kindral A. Tõnissonist. – Eesti Rahvusväeosade Album I. Tallinn: Selts „1. Eesti Polk“, 1935, lk. 30–31.

¹³⁵ Esimesest Eesti polgust: Katkendid kindral A. Tõnissoni mälestustest, lk. 166–167.

¹³⁶ 1. eesti polgu ohvitseride kogu seisukoht ülemate valimise asjus, dat-mata. – RA, ERA.818.1.2, l. 53.

¹³⁷ Samas.

¹³⁸ O. Kurvits. Esimese Eesti polgukomitees. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I kd. Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn: K.-Ü. Rahvaülikool, 1927, lk. 175.

¹³⁹ 1. eesti polgu komitee koosoleku protokoll nr. 44, 06.12.1917. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918. Tartu: Kirjastus Eesti Ajaloohiiv, 2001, lk. 188–189.

Nagu mainitud, otsustas detsembri keskel peetud Eesti sõjaväeosade konverents, et ülemjuhataja korraldus ülemate valimise asjus kuulub vastuvaidlematule täitmisele.¹⁴⁰ 1. eesti polgu komitee leidis aga 20. detsembril, et kuna paljud sõdurid lubatakse lähenevateks jõulupühadeks ja aastavahetuseks koju puhkusele, siis pole otstarbekas korraldada valimisi enne 10. jaanuari.¹⁴¹ Oskar Kurvits on käsitlenud neid otsuseid tahtliku venitamistaktikana.¹⁴²

Lõpmatuseni viivitada polnud aga võimalik, sest väline surve kasvas. Pärast seda, kui polgu ohvitserkonda käis valimiste korraldamise möödapääsmatuses veenmas Eesti diviisi ülem alampolkovnik Johan Laidoner isiklikult, nõustus ohvitseride kogu kompromissiga: „valimised olgu *pro forma*, iga mees valitakse tema senisele kohale tagasi; teise koha peale ennast mitte valida lasta.“¹⁴³

14. jaanuaril võttis polgukomitee väga resolootse tooni, kinnitades, et „peab juhtivate jõudude ametisse valimine viibimata ette võetud saama“, ning koguni ähvardades, et „kui ülesseatud kandidaadid valimisi maksvaks ei tunnista, siis tuleb nad kohe arreteerida ja Eestimaa tribunali saata“¹⁴⁴. Seejuures aga aktsepteeris komitee nähtavasti ohvitseride seisukohta, sest polgu juhtkonda kuuluvatele ametikohtadele (teistesse ametitesse tuli kandidaadid üles seada vastavates allüksustes) seati kandidaatideks suurelt jaolt senised juhid. Polguülema ja tema abi kandidaate oli vaid üks – vastavalt polkovnik Ernst Pödder ja alampolkovnik Aleksander Seiman, kes mõlemad olid varemaltki nendel ametikohtadel olnud. Esialgu pakuti polguülema abi ametisse ka I pataljoni ülemat staabikapten Hans Kurvitsat, kuid lõplikust nimekirjast jäi ta välja. Polgu asjaajajaks esitati senine asjaajaja, sõjaaegne ametnik Aleksander Jürvetson ja sõjaaegne ametnik Johannes Perk, kassapidajaks (laekahoidjaks) senine kassapidaja, sõjaaegne ametnik Sergei Paul ja alamleitnant Eduard Moorlat, sõjariistade järelevaatajaks (relvuriks) senine järelevaataja, sõjaaegne ametnik Aleksei Nellis ja Kulli. Tihe rebimine näis tulevat majanduslikele ametikohtadele: majandusülemaks kandideerisid staabikaptenid Johannes Poopuu ja Heinrich Mets ning alamleitnant Helmuth Veem; kortermeistriks alamleitnant Edgar Zupsmann, sõjaaegne ametnik M. Luke, Lips ja Kanep ning kaptenarmuseks Kivirist (töörood), Rink (sidekomando), Hiir (sidekomando) ja Karma (9. rood).¹⁴⁵

Kuna valimised oli otsustatud korraldada ajavahemikus 23. jaanuarist kuni 10. veebruarini, ei jõutud neid enne Saksa okupatsiooni algust läbi viia.¹⁴⁶ Samas näib tõenäone, et mingil hetkel oleksid valimised siiski toimunud. Seda enam, et meeolud polgus paistsid järk-järgult enamlusele soodas suunas kalduvat. Äsja mainitud polgu allüksuste komiteede ühine koosolek 14. jaanuaril ei langetanud otsust mitte üksnes valimiste küsimuses, vaid võttis vastu veel mitu enamlusmeelsest resolutsiooni. Muu hulgas tunnistati „kõik need provokaatoriteks, kes nõukogude valitsust ei toeta, nõuti kategooriliselt polgu komitee sõna kuulmist polgu juhtivate isikute ja ametnike poolt ning toonitati, et ohvitseride kogu on kontrrevolutsiooniline asutus, kus peetakse kõiksugu nõu püha revolutsiooni vastu“¹⁴⁷.

Veel paar nädalat hiljem, 14. (vkj. 1.) veebruaril kuulas polgukomitee erakorralisel koosolekul ära Eesti Sotsialistlike Sõjaväelaste Nõukogu abiesimehe ja Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täidesaatva Komitee sõjaväeosakonna juhataja Gustav Kudebergi ettekande sot-

¹⁴⁰ 1. eesti polgu komitee protokoll nr. 1, 03.01.1918. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918, lk. 203.

¹⁴¹ 1. eesti polgu komitee koosoleku protokoll nr. 47, 20.12.1917. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918, lk. 201.

¹⁴² O. Kurvits. Esimese Eesti polgukomitees, lk. 175.

¹⁴³ J. Juhtund. „Kõnelen sarnase vihaga, et ise värisen...“ – Rahvusväeosade loomisest Eestis: Mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998, lk. 180.

¹⁴⁴ 1. eesti polgu komitee koosoleku protokoll nr. 3, 14.01.1918. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918, lk. 207.

¹⁴⁵ 1. eesti polgu komiteede ühise koosoleku protokollid nr. 4 ja 5, 17. ja 18.01.1918, lk. 210–211.

¹⁴⁶ O. Kurvits. Esimese Eesti polgukomitees, lk. 176.

¹⁴⁷ 1. eesti polgu komiteede ühise koosoleku protokoll nr. 3, 14.01.1918. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918, lk. 206–208.

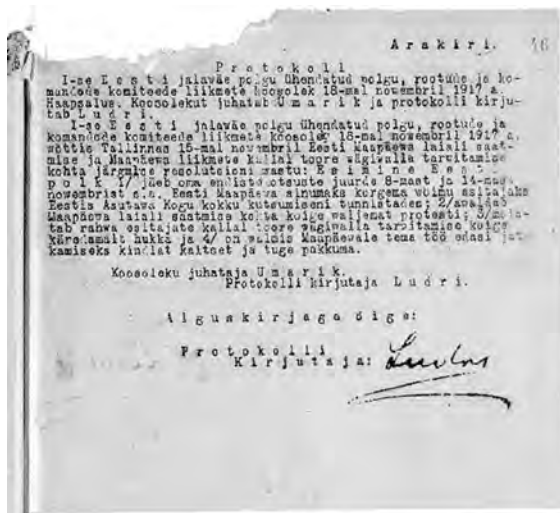
sialistliku sõjaväe loomise kohta ning otsustas tunnistada sotsialistliku sõjaväe formeerimise tarvilikuks, mille organiseerimise juurde tuleb viibimata asuda. Vajalike eeltööde tegemiseks valiti viieliikmeline komitee ja otsustati veel samal päeval kutsuda kuus kuursaalid kokku polgu üldkoosolek.¹⁴⁸ 15. veebruaril arvati polgu koosseisust välja kuus 1. roodu sõdurit, kes saadeti Tallinnas loodavasse Punaarmee väeossa.¹⁴⁹ Punakaardi teenistusse olid mõned vabatahtlikud juba varemgi üle viidud, kuid ühe allüksuse kuue mehe lahkumine üheaegselt annab ilmselt tunnistust enamlike meeleolude levikust, õnneks küll üsna tagasihoidlikust.

Kui üldpoliitilistes küsimustes näis polgu või vähemalt polgukomitee meelsus kalduvat järk-järgult üha enam enamluse sõiduvette, siis ületamatu veelahke jäi püsima Eesti tuleviku küsimuses. Eriti teravalt tõstatus see probleem pärast enamlikku riigipööret. Enamlased nägid Eestit Nõukogude Venemaa autonoomse osana, kuid nii 1. eesti polgus kui ka teistes rahvusväeosades teeninud eesti meeste enamus pooldas rahvuslikku enesemääramist ja Eesti lahutamist Venemaast.

Kui 7. novembril asus polgukomitee toetama 45. jalaväediviisi komiteede hinnangut oktoobripöörde tulemusena kujunenud poliitilisele olukorrale (nõuti sotsialistlikest erakondadest koosneva valitsuskoalitsiooni moodustamist ja Venemaa Asutava Kogu kokkukutsutamist), siis jäeti Eesti maa ja rahva küsimus lahtiseks ning delegeriti selle üle otsustamise õigus polgu kõigi allüksuste komiteede ühisele nõupidamisele. Viimane otsustati kokku kutsuda juba järgmisel päeval. 8. novembril peetigi Haapsalu Kõrgema Algkooli ruumes ära polgukomitee ning kõigi roodude ja komandode komiteede koosolek, millele olid kutsutud ka Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee esimees lipnik Konstantin Päts ja ülemkomitee liige lipnik Paul Abramson, Haapsalu maakonna komissar, maakonnanõukogu esimees ja linnapea. Päevakorras oli „seisukoha võtmine Eestimaa ja rahva asjas“. Pärast küsimuse mitmekülgset selgitamist valmis lühike resolutsioon: „I Eesti polk nõuab, et Eesti maapäev [Maanõukogu] vii-

bimatta kokku tuleks ja kuni asutava kogu kokkutulekuni kõik riigivõimu Eestis korra ja julgeoleku kindlustamiseks enese kätte võtaks.“¹⁵⁰ Polkovnik Tõnissoni mälestuste kohaselt esitas selle otsuse projekti Konstantin Päts ning „ettepanek võeti ühemeelselt ja suure vaimustusega vastu“.¹⁵¹ Mingil põhjusel korraldi sama otsust veel ka 14. novembril.¹⁵²

Kuna taolisi sooviavaldusi kõlas mujalgi (mh. näiteks Eesti Demokraatliku Erakonna kongressil Tartus), siis astus Maanõukogu 15. novembril tõepoolest erakorraliseks istungiks kokku, kuulutas ennast ainsaks kõrgeima võimu kandjaks Eestis ja deklareeris, et Eestis kehtivad ainult need seadused, mis on saanud Maanõukogu

1. eesti polgu komiteede koosoleku protokoll, 18.11.1917.

ERA.818.1.2, l. 46

¹⁴⁸ 1. eesti polgu komitee koosoleku protokoll nr. 7, 14.02.1918 – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918, lk. 213–214.

¹⁴⁹ Päevakäsk 1. eesti polgule nr. 34, 15.02.1918. – RA, ERA.534.1.13, l. 107.

¹⁵⁰ 1. eesti polgu komiteede ühise koosoleku protokoll, 08.11.1917. – RA, ERA.818.1.2, l. 42.

¹⁵¹ A. Tõnisson. K. Pätsi osa Eesti relvastatud kaitsejõu loomisel ja Vabadussõja puhkemisel. – K. Päts: Tema elu ja töö: Kaasaeglaste mälestusi. Tallinn: K. Pätsi 60 a. sünnipäeva mälestamise komitee, 1934, lk. 239.

¹⁵² 1. eesti polgu komiteede ühise koosoleku protokoll, 18.11.1917. – RA, ERA.534.1.39, l. 2.

heakskiidu. Sisuliselt tähendas Maanõukogu 15. novembri otsus Eesti lahkulöömist Venemaast ja asumist riikliku iseseisvuse teele.

Igapäevaelus ei muutunud siiski miski, sest tegelik võim kuulus jätkuvalt vene soldatite relvadele tuginenud enamlaste kätte. Enamgi veel, juba paar päeva varem oli enamlik Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täidesaatev Komitee otsustanud Maanõukogu laiali saata ning pärast 15. novembri koosolekut ei võimaldatudki Maanõukogul enam koguneda. Lisaks olid enamlased 15. novembril korraldanud Maanõukogu-vastase meelevalduse, millel osalejate käe läbi said mitmed Toompealt lahkuvad Maanõukogu liikmed füüsiliselt kannatada. Säärane vägivald rahva poolt valitud esindajate kallal tekitas laialdast pahameelt.

Juba samal õhtul protesteerisid vägivalda vastu 1. eesti polgu, Tallinna eesti üksikpolgu, Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee ja mitme sõjaväelaste organisatsiooni esindajad.¹⁵³ 18. novembril nõupidamisele kogunenud 1. eesti polgu komiteed võtsid aga vastu neljast punktist koosnenud otsuse: 1) tunnistada Maanõukogu ainsaks kõrgema võimu kandjaks Eestis; 2) avaldada Maanõukogu laialisaatmise vastu „kõige valjemat protesti“; 3) mõista „kõige karedamalt hukka“ vägivalda kasutamine rahvasaadikute suhtes; 4) pakkuda Maanõukogule tema töö jätkamiseks „kindlat kaitset ja tuge“.¹⁵⁴ Viimase punkti suhteliselt ebamäärase sõnastuse taga kumas võimalus, et Maanõukogu liikmed asuvad ümber Haapsallu ja jätkavad oma katkestatud tööd 1. eesti polgu kaitse all. Ning polnud sõjaväelaste süü, et sellest plaanist asja ei saanud. Sama võimalus oli võetud jutuks enne 15. novembri ajaloolist koosolekut Maanõukogu vanematekogus, kuid leidis hulk vastuväiteid: Maanõukogu asumine Tallinnast Haapsallu muudaks Maanõukogu tähtsusetuks statistikis; paralleelvõimu kujundamine teravdaks kodusõja ohtu; enamlased suunaksid kõik relvajõud 1. eesti polgu vastu; Haapsallu asumist võidaks tõlgendada kui kontaktiotsimist Saksamaaga jne.¹⁵⁵

Mõni päev hiljem võttis analoogsed otsused vastu 2. eesti polgu üldkoosolek Paides.¹⁵⁶ Kõige aktiivsemalt toetas aga Maanõukogu 15. novembri otsuseid pahatihti enamlusmeelsuses ja distsipliinituses süüdistatav eesti tagavarapataljon, mis kujunes 21. novembril Tartus korraldatud rahvusliku meelevalduse peamiseks jõuks. Tõsi, nii tagavarapataljonile endale kui ka tartlastele laiemalt kujunesid manifestatsiooni tagajärjed negatiivseteks. Tuginedes Tartus paiknenud Läti küttide tagavarapolgule, kehtestasid enamlased linnas piiramis seisukorra, arreteerisid Jaan Tõnissoni ja umbes 40 tagavarapataljoni ohvitseri (sh. pataljoniülema polkovnik Jaak Rosenbaumi) ning tõkestasid seeläbi edaspidised rahvusmeelsed väljaastumised.

Ka Tartu sündmused said laialt teatavaks ja põhjustasid pahameelt. 1. eesti polgu komiteede ühisel koosolekul sõnastati selged seisukohad: „1) Koosolejad ei luba ühelgi võeral rahval meie sisemistesse asjadesse segamist; 2) avaldab valju protesti vägivalda vastu, mis Tartus toime on pandud; 3) nõuavad selle rutulist likvideerimist ja arreteeritute isikute vabaks laskmist; 4) ja saavad ka nende nõudmiste mittetäitmise korral jõuga välja astuma, teiste Eesti Sõjaväe osade toetuse peale lootma jäädes.“¹⁵⁷

Kui siis enamlased 20. novembril ka Eesti Maavalitsuse laiali ajasid, tõusetus polgus küsimus, kas mitte kutsuda Eesti Maavalitsust Haapsallu ja pakkuda talle oma kaitset. Küsimuse selgitamiseks korraldati 22.–23. novembril koosolekud roodudes ja komandodes ning 27. novembril kõigi allüksuste komiteede ühine nõupidamine. Viimasel sõnastati lõplik otsus: „I Eesti polk tunnistab tarvilikuks, et Ajutine Eesti Maavalitsus praegusel korralagedal ajal oma kasulikkude korraldamise tööd võiks takistamatult jätkata [– –] ja palub Ajutist Maavalitsust

¹⁵³ Maanõukogu vanematekogu protokoll nr. 38, 16.11.1917. – RA, ERA.78.1.49, lk. 95.

¹⁵⁴ 1. eesti polgu komiteede ühise koosoleku protokoll, 18.11.1917. – RA, ERA.818.1.2, l. 46.

¹⁵⁵ Maanõukogu vanematekogu koosolekute protokollid nr. 34 ja 35, 11. ja 14.11.1917. – RA, ERA.78.1.49, lk. 59–75.

¹⁵⁶ Paide eesti sõjaväelaste üldkoosoleku protokoll, 21.11.1917. – RA, ERA.534.1.47, l. 1a; 2. eesti polgu üldkoosoleku protokoll, 27.11.1917. – RA, ERA.534.1.47, l. 2-3.

¹⁵⁷ 1. eesti polgu komiteede ühise koosoleku otsus, 23.11.1917. – RA, ERA.818.1.2, l. 48.

Haapsalusse asuda [– –] ja töötab oma kaitset ja tuge igasuguse vägivalja ja töotakistuse vastu, lootes teiste Eesti polkude ühistunde ja toetuse peale.¹⁵⁸

Samas tõestavad allüksuste koosolekute protokollid, et see lõppotsus polnud väga üksmeelne. Protokollid kajastavad meeleolusid kokku 13 allüksuses, kusjuures ainult kolmes (9. ja 10. roodus ning staabikirjutajate komandos) öeldi maavalitsuse Haapsallu kutsumise ja talle kaitse pakkumise kavatsusele reservatsioonideta jah.¹⁵⁹ See-eest 4. rood, komandandi komando ja tööroodu leivaküppetuse jaoskond avaldasid sama selget vastuseisu. Kui leivaküppetajad hääletasid esitatud resolutsiooni ilma selgitusteta lihtsalt maha, siis komandandi komandos põhjendati vastuseisu asjaoluga, et polk asub rinde eesliinil, kus tuleb tähelepanu pöörata üksnes välisvaenlasele.¹⁶⁰ 4. rood aga esitas puhtakujulise enamliku resolutsiooni, milles deklareeriti: „4 rood ei tunnista maksvaks seda maapäeva, mis 15 XI laiali aeti, sellepärast et see ei ole demokraatlikul alusel valitud ja tema poliitiline koosseis ei vasta põrmugi praeguse maahäälele. Nõuame, et valitsuse võim oleks Eestis Eesti nõukogude käes kuni Eesti asutava kogu kokku tuleb.“¹⁶¹ Erinevaid tõlgendamisvõimalusi näib pakkuvat tööroodu töökodade meeskonna otsus: „Meie kui tõsised Eesti pojad tunnistame maanõukogu ja valitsust kui ainukest võimu Eestis, ja pakume temale oma kõige kindlamad kaitset, tema töös ja teguviisis Eestimaa kaitseks ja kasuks, ainult niisugusel juhtumisel kui maapäev ajakohaselt töötab. Vastasel korral oleme nõus tema vasta välja astuma.“¹⁶²

Teiste allüksuste otsused olid pigem jaatavad, kuid seotud teatud tingimustega. Näiteks: kaitsta Eesti Maavalitsust seni, kuni tema tegevus vastab eesti rahva huvidele, ning tingimusel, et maavalitsust täiendatakse polgu esindajaga.¹⁶³ Mõnel koosolekul avaldati soovi, et maavalitsuse toetamise otsus langetataks üksnes teiste Eesti väeosade nõusolekul.¹⁶⁴ Mitmed allüksused nõudsid aga Maanõukogu täiendamist, kas „kõigi organisatsioonide poolt, kes veel Maapäeval esitatud ei ole“, või eesti sõjaväelaste esindajatega või koguni tööliste ja sõjaväelaste nõukogude esindajatega.¹⁶⁵ Seega võib väita, et ehkki komiteede nõupidamisel jäid maavalitsuse toetajad peale, polnud poolehoid maavalitsusele polgus tervikuna sugugi üksmeelne ning küllap käitus maavalitsus õigesti, kui ei üritanud 1. eesti polgu toetusele lootes oma tegevust Haapsalus jätkata (muidugi olid sel otsusel märksa sügavamad põhjused). Eesti Maavalitsuse ja Maanõukogu tegevuse katkestamine tugevdasid enamlaste võimu aga vaid näiliselt, andes teiselt poolt tugeva impulsi Eesti iseseisvumise mõtte aktiveerumisele. Rahvuslike erakondade esindajate aastavahetusnõupidamisel võeti kiiresti kursis iseseisva Eesti riigi loomisele. Nõupidamise otsused said kiiresti teatavaks kogu maal, loomulikult ka Haapsalus ja 1. eesti polgus. Neidki otsuseid kaaluti alustuseks roodude ja komandode üldkoosolekutel. Paraku on õnnestunud arhiivist leida ainult neljas allüksuses peetud koosolekute protokollid. Igatahes olid kõik neli otsust iseseisvust toetavad: „– Pika läbi arutamise järel jõuti selgusele ja otsustati tarvilikuks Eesti ise seisvust toetada!¹⁶⁶ – Ära nähjes, et Saksa võim ja valitsus meie maal kipub aset võtma et meid kõiki oma orjaks teha – otsustas koosolek ühel häälel – Nõuda Eesti iseseisvusd!!!¹⁶⁷

¹⁵⁸ 1. eesti polgu otsus Maavalitsuse laialisaatmise puhul, 27.11.1917. – RA, ERA.818.1.2, l. 48.

¹⁵⁹ 1. eesti polgu 9. roodu, 10. roodu ja staabikirjutajate komando üldkoosolekute otsused, 23.11.1917. – RA, ERA.534.1.39, l. 7, 8, 16.

¹⁶⁰ 1. eesti polgu komandandi komando ja leivaküppetajate komando üldkoosolekute otsused, 23.11.1917. – RA, ERA.534.1.39, l. 11, 18.

¹⁶¹ 1. eesti polgu 4. roodu üldkoosoleku otsus, [23.]11.1917. – RA, ERA.534.1.39, l. 6.

¹⁶² 1. eesti polgu tööroodu töökodade meeskonna üldkoosoleku otsus, 22.11.1917. – RA, ERA.534.1.39, l. 13.

¹⁶³ 1. eesti polgu 11. roodu üldkoosoleku otsus, 23.11.1917. – RA, ERA.534.1.39, l. 9.

¹⁶⁴ 1. eesti polgu sapöörikomando üldkoosoleku otsus, 22.11.1917. – RA, ERA.534.1.39, l. 14; 1. eesti polgu 3. roodu ja 2. Maksim-kuulipildujate komando üldkoosoleku otsus, 23.11.1917. – RA, ERA.534.1.39, l. 17.

¹⁶⁵ 1. eesti polgu sidekomando, 3. roodu ja 2. Maksim-kuulipildujate komando ning pommipildujate komando üldkoosolekute otsused, 23.11.1917. – RA, ERA.534.1.19, l. 12, 17, 15.

¹⁶⁶ 1. eesti polgu komandandi komando üldkoosoleku protokoll, 06.01.1918. – RA, ERA.534.1.39, l. 26.

¹⁶⁷ 1. eesti polgu 9. roodu üldkoosoleku protokoll, 05.01.1918. – RA, ERA.534.1.39, l. 24.

– Eestimaa iseseisvaks kuulutamist tungivalt nõuda ja toetust pakkuda selle sihi kätte saamiseks Eestimaa iseseisvuses ainust rahva peastmist nähes praegusest raskest seisukorrast.¹⁶⁸
 – I-se Eesti polgu 10 rood [– –] nõuab et viibimata saaks täieline Eesti iseseisvus välja kuulutatud ja saab seda otsust igate pidi toetama, mis koosolijad oma all kirjadega tõentavad.“¹⁶⁹

Pärast koosolekuid allüksustes kogunesid poliitilise silmapilgu üle arutlema polgu kõigi komiteede liikmed. Pikema kaalumise tulemusena vastu võetud resolutsioonis sedastati, et mitmed Venemaa vähemusrahvused on võtnud suuna Venemaast lahku löömisele, mistõttu tulevane Venemaa föderatsioon ei kujuneks seesmiselt tasakaalustatuks ega pakuks piisavaid tagatise oma väiksematele liikmetele (nagu Eesti). Teiselt poolt aga nähti ohtu, et nõrgenev Venemaa ei suuda sõja jätkudes oma seniseid territooriume hoida, mistõttu kasvab oht, et Eestist saab Saksamaa provints. Sellest tulenevalt nõudis koosolek „tingimata rutulist Eestimaa iseseisvuse väljakuulutamist“.¹⁷⁰

Päev hiljem, 7. jaanuaril, avati Tallinnas Estonia teatrisaalis II eesti sõjaväelaste kongress, mille üheks päevakorrapunktiks oli ka Eesti tulevik. Kohal oli sadakond esindajat eesti rahvusväeosadest ja sõjaväelaste organisatsioonidest. Nende seas leidis küll rohkesti enamlasti, kuid absoluutset ülekaalu polnud neil õnnestunud saavutada. Iseseisvuse küsimus võeti arutusele kongressi kuuendal päeval ning selle kohta tehti kolm erinevat ettepanekut. Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Partei, Eesti Tööerakond ja Eesti Iseseisvuslaste Liit esitasid ühise resolutsiooni, milles nõuti Eesti iseseisva rahvariigi kohest väljakuulutamist. Vastupidise otsuseprojektiga tulid välja enamlased, kes nägid Eestit tulevikus Nõukogude Venemaa autonoomse osana ning soovisid seetõttu kuulutada iseseisvuse mõtte töörahvaenulikuks. Kolmanda ettepaneku autoriks oli Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei (esseerid), kes tuli välja Gustav Suitsu koostatud iseseisva Eesti Töövabariigi ideega. Pärast pikki vaidlusi, kus üksmeelele ei jõutud, asuti hääletama. Esimene resolutsioon lükati hääletenamusega (34 poolt ja 63 vastu) tagasi, esseeride projekt seevastu kiideti (62 poolt ja 38 vastu) heaks. Enamlased nõudsid ka oma ettepaneku hääletamist, kuid kuna otsus iseseisva töövabariigi kasuks oli juba langenud, siis kongressi enamus lükkas nõudmise tagasi. Seepeale teatas enamlaste rühma esindaja, et „nemad enam võimalikuks ei pea ühes kontr-revolutsionääridega kongressile edasi jääda, vaid jalamaid lahkuvad. Rusikaid näidates ja kongressile ning isegi publikumile ähvardusi hüüdes lahkusid enamlased kongressilt.“¹⁷¹

Kongress lõppes järgmisel päeval ja saadikud sõitsid oma väeosadesse laiali, kuid mingeid reaalseid samme Eesti Töövabariigi loomise suunas järgnevalt ei astunud. Küllap oli üheks põhjuseks kongressilt lahkunud enamlaste fraktsiooni tegevus, kes korraldas isekeskis alternatiivse nõupidamise (nn. Eesti Sotsialistlike Sõjaväelaste kongress) ja tühistas äsja langetatud otsused. Ühtlasi moodustati Eesti Sotsialistlike Sõjaväelaste Nõukogu, mis võttis kursi rahvusväeosade asendamisele punase sõjaväega. 29. jaanuaril võtsid enamlased üle Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee ja 19. veebruaril eesti jalaväediviisi staabi ning asusid seejärel eesti polkusi laiali saatma.¹⁷² Kuid ka enamlastel ei õnnestunud oma plaane realiseerida, kuna 18. veebruaril alanud Saksa vägede pealetung sundis neid Eestist põgenema.

¹⁶⁸ 1. eesti polgu 1. roodu üldkoosoleku protokoll, 06.01.1918. – RA, ERA.534.1.39, l. 3 [avaldatud: Eesti rahvusväeosade album III. Tallinn: Selts „1. Eesti Polk“, 1938, lk. 7].

¹⁶⁹ 1. eesti polgu 10. roodu üldkoosoleku protokoll, 05.01.1918. – RA, ERA.534.1.39, l. 22 [avaldatud: Eesti rahvusväeosade album II. Tallinn: Selts „1. Eesti Polk“, 1937, lk. 49].

¹⁷⁰ 1. eesti polgu komiteede ühise koosoleku protokoll nr. 2, 06.01.1918. – 1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918, lk. 205–206.

¹⁷¹ Eesti Sõjaväelaste II ülevenemaaline kongress. – Eesti Sõjamees: Eesti Sõjaväeosade Häälekandja nr. 5, 17.01.1918, lk. 2–3.

¹⁷² A. Pajur. Eesti rahvuslikud väeosad 1918. aasta kevadtalvel. – Esimene maailmasõda ja Eesti. II. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2016, lk. 436.

Eesti iseseisvuse ja Saksa väe tulekul

Kasutades kogu idarinde ulatuses käivitunud Saksa vägede edasitungi ning sellega kaasnenud Vene armee riismete ja neile tuginenud enamlaste põgenemist Eestist, võtsid eesti rahvusväeosad ajavahemikus 20.–26. veebruar võimu üle kõikides maakonnalinnades (v.a. Võru) ja paljudes valdades. Kohati toimus see relvastatud kokkupõrgete teel, enamjaolt aga rahumeelselt, s. t. pärast enamlaste põgenemist. Mõlemal juhul aitasid rahvusväeosad kaasa kohaliku omavalitsuse tegevuse taastamisele ja asusid avaliku korra kaitsele. Eesti sõjaväelaste kaitse all sündis iseseisvusmanifesti ettelugemine (Pärnus, Viljandis, Tallinnas ja Paides) ning tegutsesid Päästekomitee ja Eesti Ajutine Valitsus.

Loodetav Eesti iseseisvuse väljakuulutamise ja Saksa vägede kardetud sissetung tõstasid küsimuse, kuidas peaks loodav Eesti Vabariik suhtuma jätkuvasse ilmasõtta ja selle osapooltesse, Vene ja Saksa vägedesse. Oli selge, et väike Eesti ei suuda suurriikide kokkupõrkes kaasa lüüa ning selles osalemine võib talle saatuslikuks saada. 5. jaanuaril avaldatud Maanõukogu vanematekogu pöördumises rahva poole rõhutati, et Eesti peab jääma käimasolevas konfliktis erapooletuks, ning sedastati: „Iseseisvaks erapooletuks riigiks saamise tagajärjeks oleks ka mõlemate sõdivate riikide, nii Saksa kui Vene sõjavägede väljaviimine Eesti piiridest, mis tarvilik on terava toituskriisi ja näljahäda ärahoidmiseks. Korrahoidmine maal jääks Eesti oma vägede hooleks, kellest ülearune osa viibimata koju saadetakse.“¹⁷³ Eesti erapooletust toonitas ka iseseisvusmanifest: „Kõigi naabririikide ja rahvaste vastu tahab Eesti vabariik täielikku poliitilist erapooletust pidada, ja loodab ühtlasi kindlasti, et tema erapooletus nende poolt niisama ka täieliku erapooletusega vastatakse.“¹⁷⁴ Päästekomitee päevakäsus nr. 1 öeldi: „Et Eesti vabariik iseseisvuse Manifestis käesolevas sõjas erapooletuks on kuulutatud, siis ei tohi Eesti sõjavägi ega ükski Eesti kodanik Vene-Saksa sõjast milgi viisil osa võtta.“¹⁷⁵

1. eesti polgu jaoks, kes seisis Läänemaa rannikul eemisel kaitsejoonel, oli küsimus sellest, kuidas käituda Saksa vägede sissetungi korral, eriti akuutne. 15. veebruaril tuli polgu staapi paar Hiiumaa meest, kes teatasid, et saarel viibinud Saksa väeosadele on antud käsk valmistuda pikemaks rännakuks. Kuna kuulujutud eelseisva Saksa pealetungi kohta olid olnud liikvel juba pikemat aega, näis asi selge. Polgu juhtkond jõudis olukorda hinnates üksmeelsele seisukohale: Saksa vägede edasitungi puhul tuleb jääda erapooletuks, sest vastupanu osutamine oleks kahjulik nii sõjaliselt – üksainus Eesti diviis ei suuda sakslaste sõjamasinat peatada ja hävitatakse – kui ka poliitiliselt – sakslaste pealetungitempo aeglustamine pikendab enamlaste võimu Eestis. Ühtlasi pidasid ohvitserid vajalikuks teavitada oma otsusest Saksa väejuhatust. Sellega nõustusid ka Eesti diviisi ülem alampolkovnik Johan Laidoner ja Eesti Maavalitsuse esimees Konstantin Päts.¹⁷⁶

Samal ajal kerkis Saksa väejuhatusega kontakti loomise mõte esile ka Tallinnas. 14. veebruaril sai äsja enamlaste vangistusest vabanenud endine Vene Ajutise Valitsuse Haapsalu maakonna komissar Eduard Alver kokku Konstantin Pätsiga. Viimane pani Alveri õlule salajase ülesande – suunduda Saaremaale, et selgitada välja, kas ja millal võiksid Saksa väed saartelt mandrile tulla, ning teavitada Saksa väejuhatust asjaolust, et Eesti Maavalitsus ja Maanõukogu loevad Eestit neutraalseks maaks, mis ei ole ei Saksamaa ega Venemaaga sõjajalal. Tallinnas kohtus Alver ka Johan Laidoneriga, saades temalt reisiraha, ametlikud volitused sakslaste tarbeks ja fiktiivsed dokumendid kohtumise puhuks punastega. 16. veebruaril arutas Alver

¹⁷³ Iseseisev Eesti rahvariik: Seletuskiri Eesti poliitilise seisukorra kohta. – Eesti Sõjamees: Eesti Sõjaväeosade Häälkandja nr. 1/2, 05.01.1918.

¹⁷⁴ Manifest kõigile Eestimaa rahvastele, 24.02.1918. – Riigi Teataja nr. 1, 27.11.1918, lk. 1–2.

¹⁷⁵ Eestimaa Päästmise Komitee käsk nr. 1. Eestimaa rahvale ja Eesti sõjaväele. – Päevaleht, 25.02.1918.

¹⁷⁶ E. Pödder. Eesti rahvuslised väeosad. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I kd.: Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn: K.-Ü. Rahvaülikool, 1927, lk. 197; Kindral E. Pödder'i mälestusi. – Eesti Rahvusväeosade Album III. Tallinn: Selts „1. Eesti Polk“, 1938, lk. 13–14, 16.

Haapsalus sõidu marsruuti ja muid üksikasju polkovnik Pödderiga. Viimane andis omalt poolt kaasa 1. eesti polgu õppekomando ülema leitnant Oskar Mamersi. Ohtlik retk algas ööl vastu 18. veebruarit. Hobureel sõideti üle Ridala Haeska mõisani, seejärel ületati jäätunud Matsalu laht ning mindi Saastnast merele, võttes suuna Muhu rannikule. Maabumispäigast, Lõetsa külast, toimetati mõlemad emissarid autoga Kuressaarde ning 19. veebruaril pidasid nad seal läbirääkimisi Saksa 68. armeekorpusse juhataja kindralleitnant Adolf von Seckendorffi ja tema staabiohvitseridega. Sakslased tundsid eestlaste info vastu suurt huvi.¹⁷⁷

20. veebruaril sai polkovnik Pödder kirja Hiiu maal pealetungiks valmistunud Saksa eel-salga ülemalt. Major Steffens andis teada, et tema üksus jõuab Haapsallu järgmisel hommikul ning et ta on informeeritud eesti polgu erapooletusest. Samal päeval teatas polgu patrull sakslaste maabumisest Virtsus. Nendest kahest teatest ajendatuna käivitus 1. eesti polgu väl-jaastumine, mille eesmärgiks oli enamluse kukutamine ja võimu ülevõtmine Haapsalus, aga samuti võimaluse loomine Eesti iseseisvuse väljakuulutamiseks lühikesel ajavahemikul, mis jääb enamlaste lahkumise ja sakslaste tuleku vahele.

Alustuseks otsustas polgu juhtkond läkitada oma esindaja, ajakirjanikust allohvitseri Johan Juhtundi Tallinna, et kutsuda rahvuslikke liidreid Haapsallu, kus nad saaksid 1. eesti polgu relvastatud kaitse all iseseisvuse välja kuulutada. Kasutades ettekäändena vajadust toimetada salajane teade sakslaste pealetungist kiires korras Tallinna kindlustatud piirkonna juhatusele, nõutas polgukomissari abi lipnik Oskar Kurvits Haapsalu raudteejaamas seisnud raudteerodu veduri ning sellega asusid Juhtund ja teda saatvad kaks staabikirjutajat Tallinna poole teele.

Õhtul andis Juhtund Estonia teatris Eesti Haritlaste Klubis parasjagu viibinud poliitikutele ülevaate olukorrast ja pani ette kohe Haapsallu sõita. Ettepanek ei osutunud teretulnuks – kaheldi, kas õige hetk iseseisvuse väljakuulutamiseks ikka on käes – ning kui lõpuks otsustati sõita, selgus, et iseseisvusmanifesti tekst polnud valmis. Seetõttu lükkus Päästekomitee liikmete Konstantin Pätsi ja Jüri Vilmsi väljasõit järgmisele päevale ega andnud tulemusi (sakslased jõudsid Haapsallu esimestena).¹⁷⁸ Kuid 1. eesti polk oli seeläbi siiski andnud oma panuse Eesti iseseisvumisse ning polnud sõjaväelaste süü, et omariikluse väljakuulutamine edasi lükkus.

Ajal, mil Juhtund Tallinna poole sõitis, seal poliitikuid taga otsis ja neid teavitas, arenesid asjad Haapsalus omasoodu. Muu hulgas sai polkovnik Pödder Tallinnast telegrammi, milles kirjutati polgule ette asuda kaitsele Risti raudteejaama piirkonnas. Pödder vastas, et kehtestatud korra kohaselt ei saa tema enam ainuisikuliselt säärast käsku anda, vaid otsustusõigus kuulub polgu üldkoosolekule. Kohe kutsutigi kokku miiting, mis aga vaidluste tõttu venis sedavõrd pikale, et Pödder sai lõpuks resümeerida: üksmeele puudumise tõttu pole vastupanu korraldamine sakslastele otstarbekas. Ühtlasi andis ta loa kõigile sõduritele, kelle kodukoht asus Haapsalust mitte kaugemal kui 25 kilomeetrit, polgust ajutiselt lahkuda. Mõistagi sulas polgu isikkoosseis seeläbi senisest veelgi enam kokku. Seepeale teatas Pödder Tallinna, et saadud korraldus jääb täitmata.

Samal ajal sai alguse enamlaste põgenemine Haapsalust. Kasutades olukorda, andis polkovnik Pödder käsu arreteerida veel linna jäänud punategelased. Õhtul vahistatigi tähtsaim funktsionäär, Haapsalu Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogu Täidesaatva Komitee esimees Karl Treufeldt ning 1. eesti polgu komissar Samuel Jaanus, ülejäänud enam-lased jõudsid õigeaegselt paku minna. Vastu ööd jõudsid Haapsallu Spithami (Põõsaspea) rannakaitsepatarei meeskond ja Vormsilts lahkunud Vene mereväe surmapataljoni rood, kaa-

¹⁷⁷ E. Alver. Minu misjon Saaremaal veebruaris 1918. a. – Eesti Rahvusväeasade Album III, lk. 17–24.

¹⁷⁸ O. Kurvits. 1. Eesti polk Eesti iseseisvuse väljakuulutamisel Haapsalus. – Vabadussõja Tähistel 1937, nr. 2, lk. 55; -nd. [Juhtund, Johan]. Aasta tagasi. Isiklised muljed ja mälestused. – Päewaleht nr. 45, 24.02.1919, lk. 2–3; J. Juhtund. Kõik Eesti rahvale ... – Jüri Vilms mälestustes. Koost. H. Runnel. Tartu: Ilmamaa, 1998, lk. 371; J. Juhtund. „Kõnelen sarnase vihaga, et ise värisen“, lk. 182–183.

sas hulk mitmesuguseid varasid, sh. toidukraami. Mõlemad üksused relvitustati ja ülearune varustus võeti neilt ära.

Hilisõhtul, mil kogu linn oli eesti sõjameeste kontrolli all, toimus polgu staabis ohvitseride nõupidamine, kus osalesid ka Haapsalu linnapea ja maakonnaavalitsuse liikmed, samuti enamlaste eest Tartust Haapsallu pagenud kirjanik Karl August Hindrey. Ühiselt otsustati hommikul saabuvatele sakslastele deklareerida, et iseseisev Eesti riik ei ole Saksamaaga sõjajalal. Väärrib tähelepanu, et kõik 20. veebruaril aset leidnud aktsioonid teostati üliväikeste jõududega – Tallinna läkitati kolm meest, Treufeldti vahistas polgu laekahoidja sõjaväeametnik Sergei Paul ja komissar Jaanuse polgu adjutant leitnant Lutsar ning rannakaitsepatarei ja surmapataljoni meeskonna desarmeerisid 6–7 kirjutajat alampolkovnik Seimani ja komandandikomando ülema leitnant Villem Väedeni juhtimisel. Küllap siis puudus vajadus suuremate jõudude rakendamise järele, kuid ühtlasi jätab säärane lahendus lahtiseks küsimuse, kas polk tervikuna täitnuks enamluse kukutamisele suunatud käske. Igatahes pääses arreteeritud polgukomissar Jaanus põgenema ja seda väidetavalt enamlusmeelsete sõdurite kaasabil.¹⁷⁹

Kui Saksa väed 21. veebruari hommikul kell 8 Haapsallu sisenesid, polnud Tallinnast kuulda kippu ega kõppu. Sellele vaatamata kinnitas polkovnik Pödder võõrastemajas Peterburg aset leidnud kohtumisel major Steffensile, et Eesti on kuulutatud iseseisvaks ja erapooletuks riigiks. Ühtlasi rõhutas Pödder, et 1. eesti polk ei saa neutraalse riigi väeosana osaleda Vene üksuste jälitamisel, kuid on valmis jätkama avaliku korra kaitsmist, ning nõudis, et polgule jäetaks relvad ja lubataks tegutseda oktoobripöörde eel moodustatud omavalitsusasutustel.¹⁸⁰

Viimase nõudmise lükkas major Steffens otsustavalt tagasi, kinnitades, et tal puuduvad volitused poliitiliste küsimuste lahendamiseks. Küll aga soostus ta 1. eesti polgu tegevuse jätkumisega. Sealsamas võõrastemajas Peterburg pani Karl August Hindrey paberile saksa-keelse lepingu: „I eesti polgu ülem ja ohvitserid kohustuvad, et [polgu ning] täna Haapsallu ja [selle] ümbruskonda sisse marssivate Saksa väeosade vahel ei teki mingeid lahkhelisid. Saksa väeosade ülem on nõus, et I eesti polk säilitab oma relvad ja jääb esialgu oma senistesse korteritesse.“ Dokumendi allkirjastasid major Steffens, polkovnik Pödder, alampolkovnik Aleksander Seiman ja kapten Johan Puskar.¹⁸¹

Pärast seda olevat polkovnik Pödder lasknud 1. eesti polgu Turuplatsile üles rivistada ning pidanud neile „kõne Eesti iseseisvast riigist“.¹⁸² Kuna ei Ernst Pödder ise ega ka teised toona Haapsalus viibinud eesti sõjaväelased seda seika oma mälestustes ei meenuta, jääb teadmata, millest polguülem oma alluvatele 21. veebruaril täpsemalt kõneles. Iseseisva Eesti Vabariigi väljakuulutamiseni (23. veebruari õhtul kell kaheksa Pärnus) oli tol hetkel jäänud veidi üle kahe päeva.

1. eesti suurtükiväebrigaad

Viimane aeg on meenutada, et tolleks hetkeks polnud 1. eesti polk enam ainus Haapsalus paiknenud rahvusväeosa, vaid selle kõrvale oli kujunemas ka 1. eesti suurtükiväebrigaad. Paraku napib suurtükiväebrigaadi saamisloo kohta andmeid. Rahvusarhiivis on säilinud vaid teisejärgulise tähtsusega kirjakogud, samas kui näiteks päevakäske brigaadile ei leidu. 1927.

¹⁷⁹ Kindral E. Pödder'i mälestusi. – Eesti Rahvusväeosade Album III, lk. 8–9, 14; E. Pödder. Eesti rahvuslised väeosad. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I kd., lk. 198–200; T. Grünthal. Kuidas kindral E. Pödder deklareeris Haapsalus sakslastele Eesti iseseisvust. – Eesti Rahvusväeosade Album III, lk. 30; V. Väeden. Haapsalu komandandina Saksa okupatsioonivägede tulekul 1918. a. – Eesti Rahvusväeosade Album III, lk. 38–40;

¹⁸⁰ Kindral E. Pödder'i mälestusi. – Eesti Rahvusväeosade Album III, lk. 14; T. Grünthal. Kuidas kindral E. Pödder deklareeris Haapsalus sakslastele Eesti iseseisvust. – Eesti Rahvusväeosade Album III., lk. 30; O. Kurvits. 1. Eesti polk Eesti iseseisvuse väljakuulutamisel Haapsalus, lk. 55; H. Rk. [Karl August Hindrey]. Sakslaste sissetulek Haapsalusse. – Päevaleht nr. 45, 24.02.1919, lk. 2.

¹⁸¹ Kokkulepe 1. eesti polgu ja Saksa eelsalga vahel, 21.02.1918. – RA, ERA.534.1.29, l. 137.

¹⁸² H. Rk. [Karl August Hindrey]. Sakslaste sissetulek Haapsalusse. – Päevaleht nr. 45, 24.02.1919, lk. 2.

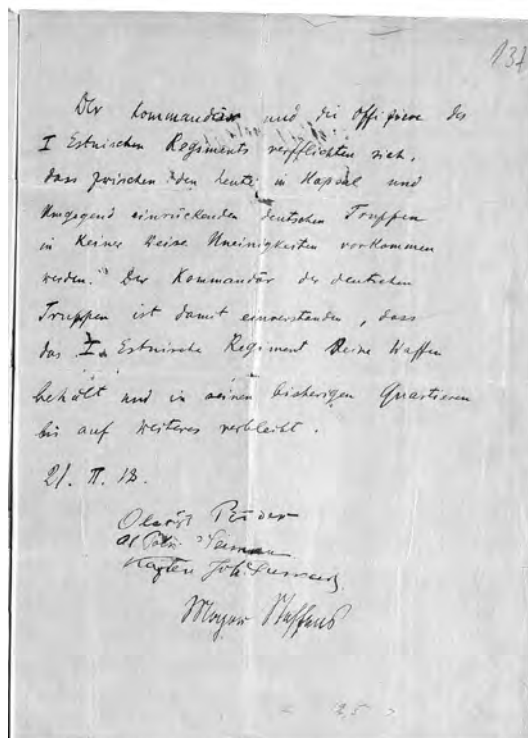
aastal avaldas toonane I diviisi suurtükiväe ülem, ajaloohuviline kolonelleitnant Georg Leets ajakirjas Sõdur ülevaate brigaadi loomisest,¹⁸³ kuid temagi pidi leppima väheste arhiivimaterjalidega ning tuginema peaaesjalikult mälestustele, mis on aga pahatihti vastuolulised. Seetõttu on võimalik üksnes põgusalt markeerida üksikuid tõsiasi brigaadi sünniloost.

Teatavasti moodustati algselt eesti rahvusväeosadena ainult jalaväeüksusi, mille koosseis ei olnud suurtükiväe ette nähtud, v. a. jalaväepolkude kaevikahurite komando oma pommi- ja miinipildujatega. Siiski hakkas juba 1917. aasta kevadel kodumaale saabuma ka suurtükiväelasi, kellele ei leitud esialgu väärilist rakendust. 1. eesti polgu formeerija polkovnik Siegfried Pinding on hiljem meenutanud: „Ka tüsedad ja tõsised kahurväelased olid ilmunud, keda oli võimalus ära kasutada oma erialal kaevikahurite komandos. Ühele kahurväelasele on teenistus eelnimetatud komandos päris pilge, aga lootus aegamööda saada korralikud kahurid ajakohaste pataride asutamiseks hoidis alal hea meeolu.“¹⁸⁴

1. mai seisuga teenis polgu kaevikahurite komandos, mille ülemaks oli nimetatud lipnik Hans Kurg, juba 103 meest, ehkki ametlikud koosseisud nägid ette vaid ühe ohvitseri ja 33 sõdurit.¹⁸⁵

Kuna suurtükiväelasi tuli aina juurde, siis läkitati neid suve jooksul põllu- ja metsatöödele ning viidi üle polgu tagavarapataljoni. Septembris, kui Tartus algas eesti tagavarapataljoni formeerimine, koondus sinna ka mitusada kahurväelast, kellele jätkuvalt ei leidunud erialast rakendust. Kasutades asjaolu, et Tallinna merekindluses oli alustatud kindlusesuurtükiväe ümberformeerimist, asendades senised suurtükiväepolgud suurtükiväebrigaadidega (kokku kolm brigaadi, igas kaheksa divisjoni), kuid kõigi uute üksuste mehitamiseks ei jätkunud ei ohvitseri ega sõdureid, tegi Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee ettepaneku komplekteerida kõigi brigaadide 8. divisjonid eesti tagavarapataljoni suurtükiväelastega. Samuti soovitati eestlasi kasutada Tallinna kaitseks formeeritavates õhutõrjepatarides.¹⁸⁶ Teadmata põhjusel ei saanud ettepanekust asja.

Olukord hakkas muutuma seoses 1. eesti jalaväediviisi moodustamise kavatsusega, sest jalaväediviisi koosseisu pidi lisaks jalaväepolkudele kuuluma ka suurtükiväebrigaad. 12. novembril määras Põhjarinde vägede ülemjuhataja tulevase Eesti diviisi suurtükiväe formeerimispaigaks Vitebski (Vitsebsk).¹⁸⁷ Teadaolevalt seal siiski midagi ette ei võetud.

Leping 1. eesti polgu ja Saksa väekolonna ülema vahel, 21.02.1918. ERA.534.1.29, l. 137

¹⁸³ G. Leets. 1-ne Eesti suurtükiväe brigaad 13. XII. 1917. – 5. IV. 1918, lk. 1285–1298.

¹⁸⁴ S. Pinding. „Klimbisuppi pole vene kasarmu köögid enne näinud...“ – Rahvusväeosade loomisest Eestis: Mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918, lk. 66.

¹⁸⁵ O. Kurvits. Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918, lk. 112.

¹⁸⁶ ESÜK märgukiri Põhjarinde ülemjuhatajale, 15.09.1917. – RA, ERA.R-1703.1.1, l. 44.

¹⁸⁷ Eesti rahvusväeosade loomise kronoloogilised andmed. – Eesti rahvusväeosade loomise ülevaade. Tallinn: Eesti rahvusväeosade 10 a. juubeli pidustusi korraldav toimikond, 1927 lk. 28.

Esimese reaalse eelsammuna eesti suurtükiväebrigaadi formeerimisel andis Eesti diviisi ülema ajutine kohusetäitja kindralstaabi alampolkovnik Jaan Soots 11. detsembril 1917 korralduse eraldada kõigist Eesti väeosadest suurtükiväelased ja koondada nad erikomandona Haapsallu 1. eesti polgu juurde.¹⁸⁸ Käsu ajendiks oli ühelt poolt mõistagi vajadus diviisi suurtükiväe järele, kuid teisalt ka pisut juhuslikuna näiv asjaolu – nimelt jõudis samal päeval Tallinna Soomest Viiburi kindlusest teele asunud eesti suurtükiväelaste komando, mis saadeti edasi Haapsallu 1. eesti polku.

Viiburi kindluses ja selle lähemas ümbruses oli 1917. aasta alguses teeninud hinnanguliselt tuhatkond eesti rahvusest sõjaväelast, kes pärast Veebruarirevolutsiooni koondusid ja kodumaa asju aktiivselt arutama asusid. Muu hulgas asutati juba 19. märtsil Viiburi Eesti Sõjaväelaste Selts, mis ühines hiljem koos teiste Soomes tegutsenud samalaadsete koondistega Soomemaa Eesti Sõjaväelaste Liiduks. Viiburi eesti sõjameeste eestvedajaks oli nende seltsi esimeheks valitud Joosep Sild^{189, 190}

Sild oli ka see, kes hakkas taotlema eesti suurtükiväelaste üleviimist Viiburist kodumaale. Pikka aega pörkus ta sõjaväevõimude vastuseisule, see õnnestus ületada alles detsembris. 9. detsembril asusid 98 eesti sõjameest alamlipnik Silla juhtimisel Viiburist teele, saabusid 11. detsembri hommikul Tallinna Balti jaama ja saadeti veel samal öhtul edasi Haapsallu. Sihtkohta jõuti sama päeva hilisõhtul ning esimene öö veedeti ühes uste ja akendeta hoones, kogunedes sooja saamiseks pidevalt küdevate ahjude ümber. Järgmisel hommikul alustati eluruumide korrastamisega ja kanti saabumisest ette 1. eesti polgu ülemale. Polkovnik Pödder andis käsu arvata kahurväelased polgu toidule ja varustada neid võimalust mööda kõige vajalikuga.¹⁹¹

13. detsembril 1. eesti polgule antud päevakäsus avaldas polguülem alampolkovnik Soots korralduse suurtükiväelaste koondamise kohta ning käskis selle alusel moodustada polgu juurde suurtükiväelaste komando. Komandosse arvati 66 Viiburi kindlusest saabunud suurtükiväelast ja selle ülemaks määrati alamlipnik Sild.¹⁹² 18. detsembril lisandus komando nooremohvitser lipnik Helmut Vilipus.¹⁹³

Tallinnas oli lipnik Silla meeskonnale antud ülesanne võtta üle 45. suurtükiväebrigaadi varustus. 45. suurtükiväebrigaad kuulus 45. jalaväediviisi koosseisu, kus leidis rohkesti ukrainlasi. Ukrainlased olid hakanud peagi pärast Veebruarirevolutsiooni taotlema ukraina rahvusväeosade loomist ning saavutanud selles osas märkimisväärset edu. Siiski näis paljudede, et ukraina vägede formeerimine edeneb liialt aeglaselt, mistap järk-järgult kasvas ukraina sõjaväelaste omavaliline tagasipöördumine kodumaale. Eriti suure ulatuse võttis see pärast 15. novembrit, kui Ukraina Raada kuulutas välja Ukraina Rahvavabariigi. Teiste hulgas otsisid võimalusi kodumaale pääsemiseks ka 45. jalaväediviisi ja selle suurtükiväebrigaadi ukraina soldatid.

Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee abiesimees August Rei on meenutanud tema jutule tulnud pikakasvulist polkovnikut, kes esitles end Haapsalus asunud suurtükiväebrigaadi ülemana ning teatas, et soovib ukrainlasena koos oma alluvatega siirduda kodumaale, kus neid hädasti

¹⁸⁸ Päevakäsk 1. eesti diviisile nr. 4, 11.12.1917. – RA, ERA.3581.1.4, l. 5.

¹⁸⁹ Joosep Sild (1877–1946?) – äsja 40. sünnipäeva tähistanud Avinurme kandi mees oli pärast ligi 20 aastat kestnud sõjaväeteenistust pälvitud alamlipniku auastme. Iseseisvas Eestis teenis kapten Sild merekindlustes, olles aastail 1918–1929 Naissaare komandant. Saksa okupatsiooni ajal oli ta (1942–1944) Jõgeva linnapea.

¹⁹⁰ O. Kurvits. Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918, lk. 54. (Mälestuste põhjal asutati selts siiski 27. aprillil peetud Viiburi eestlaste üldkoosolekul. – vt: J. Sild. Eesti vabaduse liikumine Soomes 1917 aastal ja I eesti suurtükiväe brigaadi loomine. – RA, ERA.2124.2.305, l. 122)

¹⁹¹ J. Sild. Eesti vabaduse liikumine Soomes 1917 aastal ja I eesti suurtükiväe brigaadi loomine. – RA, ERA.2124.2.305, l. 122–123.

¹⁹² Päevakäsk 1. eesti polgule nr. 231, 13.12.1917. – RA, ERA.534.1.9, l. 155–156. Kui polgu päevakäsus käib jutt 66 mehest, siis Joosep Sild räägib mälestustes järjepidevalt 98 Viiburi suurtükiväelastest – erinevuse põhjused pole selged.

¹⁹³ G. Leets. 1-ne Eesti suurtükiväe brigaad 13. XII. 1917. – 5. IV. 1918, lk. 1288.

vajatakse. Muidugi võtnuksid nad meelsasti kaasa ka suurtükid, hobused, laskemoona ja kogu muu varustuse, kuid raudteedel valitsevat segadust arvestades polevat tõenäoline, et nad suudaksid selle sihtpunkti toimetada. Seetõttu, olles kuulunud, et ka eestlased formeerivad oma rahvusväeosi, pakkus ta brigaadi varustust eestlastele, vältimaks varade langemist „punakaardi tattinade“ kätte.

Mõistagi oli sellisel moel teostatav üleandmine ebaseaduslik, ent kogu Venemaa, sh. armee, näis niigi langevat anarhiasse. Seetõttu teatas Rei, olles pidanud nõu ülemkomitee esimehe Pätsiga, et võtab meelsasti pakutava varustuse Eesti rahvusväeosade jaoks vastu. Ukraina polkovnik oli valmis otsekohe tegutsema, kuid et ülevõetavate hobuste tarvis oli vaja hankida sööta ja leida peavarju, siis lükkus ettevõtmine päeva või paari jagu edasi.¹⁹⁴ Igatahes käskis polkovnik Pödder moodustada 16. detsembriks „komisjoni 45. suurtükiväebrigaadilt suurtükkide, varustuse ja hobuste vastuvõtmiseks“¹⁹⁵. Komisjoni kuulusid lipnikud August Rei (esimees), Helmut Vilipus ja Arnold Tamman ning alamlipnik Joosep Sild ja veterinaarvelsker Ruberg.

Kuid veel enne, kui komisjoni esimees Tallinnast kohale jõudis, ilmus 15. detsembri pärastlõunal alamlipnik Silla juurde ukrainlasest allohvitser ja tegi ettepaneku veel täna tema patarei (45. suurtükiväebrigaadi 3. patarei) üle anda, sest „vastasel korral kavatseb patarei meeskond kõik varanduse ilma hooleks jätta ja jõuluks kodumaale sõita“¹⁹⁶. Öhtuks olid kuus suurtükki, 135 hobust ja muud varad üle võetud – suurtükid reastati Turuplatsile ja hobuste jaoks leiti lahtised sarad kuskil äärelinnas. Järgmisel hommikul võeti samal moel üle 1. patarei. Alles pärast seda jõudsid kohale ülemkomitee esindajad August Rei ja alamleitnant Konrad Rotschild ning ametlikult määratud komisjon sai tööd jätkata.¹⁹⁷

18. detsembril võeti üle Palivere mõisas paiknenud 4. patarei ning 23. detsembril Koluveres asunud suurtükiväepark. Viimase puhul ei ole selge selle kuuluvus ning kirjanduses on enamasti räägitud 44. suurtükiväebrigaadi pargist. Võimatu see ju ei ole, kuid välistada ei saa sedagi, et keegi on kuskil teinud näpuvea, mistõttu 45. brigaadist sai 44. brigaad. Loogilisem näib oletada, et tegemist oli ikka sellesama 45. brigaadi pargiga, ehkki toonastes segastes oludes ei saa loogikale eriti toetuda. Samuti ei selgu ei arhiividokumentidest ega asjaosaliste mälestustest 45. suurtükibrigaadi ülejäänud patareide (2., 5. ja 6. patarei) saatus. Näib, et vähemalt üks neist anti veel eestlastele, kes said kokku 24 suurtükki (igas patareis oli tollal kuus toru).¹⁹⁸

Esialgul kasutati ülevõetud varade valvamiseks ja nende hooldamiseks, eriti aga hobuste toidumoonana hankimiseks alamlipnik Silla komandosse kuulunud mehi. Kuid neist kippus väheks jääma, seda enam, et varad paiknesid mitmel pool laiali ning et hobusemooana hankimine Haapsalu maakonnast oli muutunud samahästi kui võimatuks ja eeldas pikki varustusretki. Nii jäigi Koluverre brigaadi parki valvama vaid kolm meest. Tasapisi hakkas suurtükiväelaste komando siiski kasvama teistest eesti polkudest ja tagavarapataljonist Haapsallu saadetud suurtükiväelaste arvel. Selleks hetkeks kui 1. eesti polgu suurtükiväelaste komando likvideeriti ja selle meeskond loodavasse suurtükiväebrigaadi üle viidi, oli kogunenud juba 680 meest.¹⁹⁹

Otsustav samm astuti 3. jaanuaril 1918, mil 1. eesti diviisi ülem kindralstaabi alampolkovnik Johan Laidoner andis käsu alustada 1. eesti suurtükiväebrigaadi moodustamist. Brigaad tuli formeerida Haapsalus, võttes aluseks 6-patareilise kergesuurtükiväebrigaadi normaalkoosseisu ning viies sellesse üle 1. eesti polgu suurtükiväelaste komando, samuti suurtükiväelased teistest Eesti väeosadest. Brigaadi ülemaks määrati senine 159. jalaväediviisi staa-

¹⁹⁴ A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti, 1961, lk. 156–157.

¹⁹⁵ Päevakäsk 1. eesti polgule nr. 253, 15.12.1917. – RA, ERA.534.1.9, l. 166.

¹⁹⁶ J. Sild. Eesti vabaduse liikumine Soomes 1917 aastal ja I eesti suurtükiväe brigaadi loomine. – RA, ERA.2124.2.305, l. 123.

¹⁹⁷ Samas.

¹⁹⁸ G. Leets. 1-ne Eesti suurtükiväe brigaad 13. XII 1917 – 5. IV 1918, lk. 1286, 1290.

¹⁹⁹ Päevakäsk 1. eesti polgule nr. 37, 18.02.1918. – RA, ERA.534.1.13, l. 113.

biülem kindralstaabi alampolkovnik Andres Larka ja brigaadi laekahoidjaks 9. armee staabis teeninud sõjaväeametnik (kolleegiumisekretär) Voldemar Trompet.²⁰⁰

Alampolkovnik Larka jõudis Haapsallu mõni päev hiljem, 8. jaanuaril, ning alustas järgmisel päeval brigaadi formeerimist, vaadetes üle meeskonna, materjalosa, hobused ja varustuse ning allkirjastades esimese päevakäsu. Ühtlasi nimetati tema korraldustega ametisse brigaadi adjutant lipnik Oskar Luha, asjaajaja sõjaväeametnik (kolleegiumiregistraator) Artur Veiding ja veterinaararst Gustav Grünvald (mõnevõrra hiljem lisandusid veel kaks veterinaari – Karl Lind ja Johannes Zimmermann – ning brigaadi arst Peeter Hansen). 12. jaanuaril käskis Larka lipnik Hermann Maimil alustada 1. ja lipnik Karl Rostfeldil 3. patarei formeerimist, mis mõlemad asusid Haapsalus. 15. jaanuaril sai leitnant Hugo Kauler korralduse moodustada 2. patarei Keila lähistel Valingu mõisas ning 16. jaanuaril järgnes käsk staabikapten Karl Tiitsole formeerida 4. patarei Kiltsi mõisas. Näib, et esialgu sellega piiratud (suurtükkegi jagus parajasti just nelja patarei tarvis) ning alamleitnant Karl Einbund alustas 5. patarei loomist Tartus mitte brigaadiülema, vaid Eesti diviisi ülema 14. jaanuari telegrammi alusel. 17. jaanuaril nimetati ametisse brigaadi I divisjoni juhatus – divisjoni ülem alampolkovnik Georg Feofanov ja adjutant lipnik Karl Rostfeld.²⁰¹

20. jaanuari seisuga koosnes loodav väeosa brigaadi juhatuses, I divisjoni juhatuses, brigaadi pargist ja viiest patareist. Isikkoosseisus oli 21 ohvitseri, ametnikku ja arsti ning 801 sõdurit, hobukoosseisus – 456 hobust ja relvastuses – 24 vene 3” (76-mm) välikahurit M1902. Viimased olid oma aja kohta igati kaasaegsed relvad, laskekaugusega 8,5 km ja laskekiirusega 8–10 lasku minutis.²⁰² Kui arvestada, et koosseisude järgi pidanuks suurtükiväebrigaadis olema 1200 sõdurit, siis võib väita, et brigaad oli komplekteeritud 2/3 ulatuses. Muidugi ei lõppenud komplekteerimine ka pärast 20. jaanuari. Andres Larka iseloomustas olukorda tema lahkumisel Haapsalust (16. veebruaril): „Kahjuks ei ilmunud kõik suurtükiväelased, kes Eestisse tulid, brigadi, vaid läksid oma taludesse mööda maad laiali. Ka need, kes brigadi tulid, kasutasid segast aega, kadusid vahete vahel väeosadest. Võidelda sellega oli raske. Batareide ülemad olid noored, mehed võerad ja organisatsioon noor [– –] Materjalne seisukord oli niisugune, et veiksena pingutuse juures tegutseda oleks võinud, kuid meeskond kokku töötamatta.“²⁰³ Siiski tuleb nõustuda Vitali Loki hinnanguga, kes on seadnud suurtükiväebrigaadi lahinguvõimekuse suure küsimärgi alla, sest nähtavasti ei jõutud brigaadi põgusaks jäänud tegutsemisaja vältel õppusi üldse korraldada.²⁰⁴ Eriti viletsas seisus oli Tartus formeeritav 5. patarei, mille nimekirjas oli 21. veebruaril seisuga vaid 115 meest ja kolm hobust ning mille „tehniline varustus“ piirdus kirjutusmasina ja välikööliga.²⁰⁵ Kirjanduses on küll väidetud, nagu olnuks patareil ka kaks (kuue asemel) välikahurit, kuid patareiuülem Paul Tenno on hiljem selgitanud, et mõlemad suurtükid asusid „armee paranduskojas“ ning ehkki eestlased lugesid neid enda omadeks, jäidki need kuni sakslaste tulekuni töökotta.²⁰⁶

Sakslaste tulek Haapsallu katkestas eesti suurtükiväebrigaadi tegevuse. Kirjanduses on piiratud lakoonilise märkusega: „21.–22. veebruaril, sellekohase korralduse järgi, valgub

²⁰⁰ Päevakäsk 1. eesti diviisile nr. 18, 03.01.1918. – RA, ERA.3581.1.5, l. 20.

²⁰¹ Andres Larka kiri Georg Leetsile, 27.11.1917. – RA, ERA.2124.2.305, l. 113; G. Leets. 1-ne Eesti suurtükiväe brigaad 13. XII 1917 – 5. IV 1918, lk. 1289; Brigaadi ülem lipnik Maimile, 12.01.1918. – RA, ERA.617.1.2, l. 84; Brigaadi ülem lipnik Rostfeldile, 12.01.1918. – RA, ERA.617.1.2, l. 83; Päevakäsk 1. eesti suurtükiväe brigaadi 5. patarele nr. 1, 29.01.1918. – RA, ERA.617.1.8, l. 1.

²⁰² G. Leets. 1-ne Eesti suurtükiväe brigaad 13. XII 1917 – 5. IV 1918, lk. 1290; A. Reimets. 1. eesti suurtükiväe brigaad 1917–1918 ja Eesti Vabadussõja 1. suurtükiväepolk ning nende formeerimise võrdlus: Magistritöö. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, 2014, lk. 16.

²⁰³ Andres Larka kiri Georg Leetsile, 27.11.1917 – RA, ERA.2124.2.305, l. 114–115.

²⁰⁴ V. Loka. Eesti rahvusväeosad 1917–1918: Formeerimine ja struktuur, lk. 153.

²⁰⁵ 1. eesti suurtükiväebrigaadi 5. patarei päevakäsk, 29.01.–21.02.1918. – RA.617.1.8, l. 1–12; Artur Tenno kiri Georg Leetsile, 02.01.1928. – RA, ERA.2124.2.305, l. 130.

²⁰⁶ Paul Tenno kiri Georg Leetsile, 31.12.1927. – RA, ERA.2124.2.305, l. 129.

1-ne Eesti suurtükiväe brigaadi meeskond laiali, viies kaasa suurema osa varustusest, paremad hobused, rakmed jne.²⁰⁷ Kelle korraldusega oli tegemist ja millistel motiividel see anti, pole selge, kuid oletatavasti käib jutt väeosa juhtkonna enda initsiatiivist, mitte sakslaste käsust. Brigaadi staabis teeninud ametniku Aleksander Ernitsa teatel oli brigaadiülema kohusetäitja alampolkovnik Georg Feofanov andnud 19. veebruari õhtul käsu saata suurtükid Haapsalust Tallinna. Järgmisel päeval olevatki käsk täidetud, kuid üksnes osaliselt – relvade raud koos lukkudega veerenud raudteel Tallinna poole, kuid lafetid jäänudki Haapsallu maha. 20. veebruari õhtul andnud polkovnik Feofanov lahkumisloa meestele, kelle elukoht jäi Haapsalust kuni 25 km kaugusele. „Tegelikult olla suurtükiväelased vist kõik minema läinud ühes hobustega, kes regedel, kes ratsa,“ lisas Ernits. Feofanov ise olevat lahkunud linnast õhtuse rongiga, et mitte sakslaste kätte vangi sattuda.²⁰⁸ Brigaadi ajaloo ajutist katkemist tähistas 1. jalaväepolgu ülema päevakäsk 27. veebruarist, millega kästi suurtükiväebrigaadi ülemal anda „brigadi raha, kantselei ja muu varanduse minu juhatus alla usaldatud polgule“.²⁰⁹

Saksa okupatsiooni alguspäevil alustati küll suurtükiväebrigaadi taastamist, kuid sedapuhku Tallinnas, ning ka nüüd ei jõutud sellest kujundada lahinguvõimelist väeosa.

Eesti sõjaväe 1. jalaväepolk

Saksa väed hõivasid Eesti mandriosa ajavahemikul 20. veebruarist kuni 4. märtsini, kohates siin-seal vaid punakaardisalkade nõrka ja organiseerimata vastupanu. Eesti rahvusväeosad säilitasid erapooletuse, püüdmata sakslasi takistada, kuid lükates tagasi ka nende ettepanekud osaleda Vene armee riismete jälitamisel. Üldjuhul leppisid sakslased Eesti väeosade neutraliteedi ja nende olemasoluga. Viljandi juhtum, kus Saksa eelsalga ülem kuulutas 2. eesti polgu meeskonna sõjavangideks, oli eksitus, mille kõrgemad ohvitserid parandasid.²¹⁰

Siiski jäi Lõuna-Eesti pea kohe pärast Saksa vägede sissetungi rahvuslike relvaüksusteta. Eesti tagavarapataljoni likvideerimise otsuse langetasid pataljoni juhtkond ja Tartu linnavõimud ühiselt juba enne sakslaste Tartusse jõudmist, põhjuseks ilmselt pataljonis valitsevad nõrk distsipliin ja enamlik meelsus.²¹¹ Käsud 2. eesti polgu laialisaatmiseks andsid aga sakslased – Viljandis paiknenud allüksuste kohta 1. märtsil ning Pärnu (III) pataljoni kohta 6. märtsil.²¹²

Põhja-Eestis seevastu kujunesid suhted Eesti ja Saksa sõjaväelaste vahel teistsuguseks ning Saksa väejuhatust sallis ka jätkuvalt Eesti väeosade olemasolu. Selles kontekstis väärib meenutamist, et Lõuna-Eestis teostas kõrgeimat haldusvõimu Saksa 60. armeekorpuse ülem kindralleitnant Günther von Pappritz (alates 16. märtsist kindralleitnant Ludwig von Estorff), Põhja-Eestis aga 68. armeekorpuse juhataja kindralleitnant Adolf von Seckendorff. Loomulikult kerkib küsimus, kas kindralite erinev suhtumine Eesti väeosadesse võis tuleneda asjaolust, et Seckendorff oli juba enne pealetungi algust kohtunud rahvusväeosade esindajatega ning jõudnud järgnenud sündmuste tõttu veendumusele, et eestlased peavad tõepoolest sõna ja säilitavad erapooletust. Kahjuks puudub küsimusele vastus. Teisalt võis erineva suhtumise põhjus peituda ka asjaolus, et Lõuna-Eestis puudusid eestlastel üldtunnustatud eestvedajad, samas kui Tallinnas tegutsesid nii Eesti Ajutine Valitsus kui ka hulk aktiivseid ohvitseri, kes pidasid Eesti üksuste olemasolu enesestmõistetavaks ja käitusid vastavalt. Nii andis juba Päästekomitee korralduse, et kõik eestlastest sõjaväelased (alates 1913. kutseastast) peavad ilmuma 1. märtsiks nendesse

²⁰⁷ G. Leets. 1-ne Eesti suurtükiväe brigaad 13. XII 1917 – 5. IV 1918, lk. 1294.

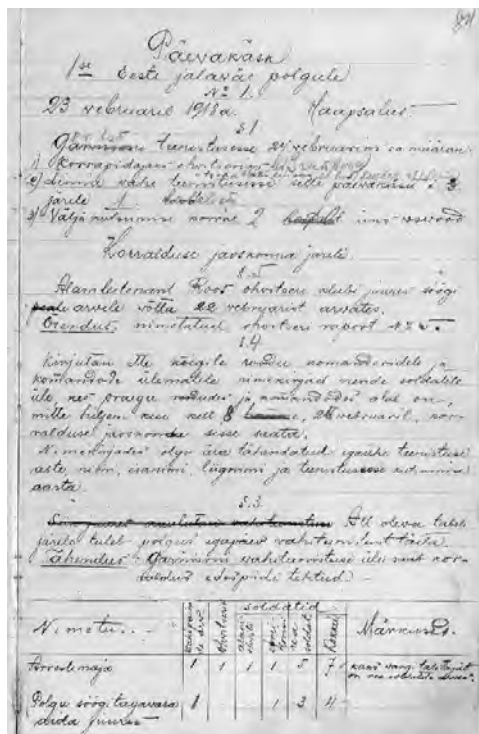
²⁰⁸ A. Ernits. Mälestusi 1-se Suurtükiväe brigaadist 1918 a. – RA, ERA.2124.2.305, l. 171.

²⁰⁹ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 5, 27.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 13–14.

²¹⁰ J. Unt. Mälestusi 2. jalaväerügemendi algpäevilt. – Eesti rahvusväeosad 1917–1918, lk. 312.

²¹¹ Päevakäsk nr. 3, 23.02.1918. – Postimees nr. 2, 23.02.1918, lk. 1.

²¹² V. Jakobson. 2. Eesti polgu loomise päevilt Viljandis. – Eesti rahvusväeosad 1917–1918, lk. 326; L. Treiberg. 2. eesti polgu III pataljoni ajalugu: Pärnu eesti pataljon. – Eesti rahvusväeosad 1917–1918, lk. 367.

1. eesti polgu esimese eestikeelse päevakäsu mustand. ERA.534.1.12, l. 84

millel pidanuks olema ka omaenda sõjavägi, aga ilmselt ka kavatsustest senist diviisi laiendada.

Kuna rahvusdiviisi juhid Johan Laidoner ja Jaan Soots olid sakslaste tuleku eel kodumaalt põgenenud, siis tõusis Eesti sõjaväe juhatajaks Päästekomitee otsusega Eesti Vabariigi Ajutise Valitsuse sõjaministriks nimetatud kindralstaabi alampolkovnik Andres Larka. Tema tööorganiks sai endise diviisi staabi asemel tööd alustanud sõjaväe staap, mille ülemaks määrati kindralstaabi kapten Nikolai Reek. Küllap rääkis mõlema mehe kasuks nende kõrgem sõjaväeline haridus (mõlemad olid lõpetanud Nikolai Kindralstaabi Akadeemia), sest rohkem samaväärse ettevalmistusega ohvitseri Eestis ei leidunud. Kolmandast kõrgharitud ohvitserist, Peterburis Intendandiakadeemia lõpetanud alampolkovnikust Rudolf Reimanist sai Eesti sõjaväe intendandivalitsuse ülem (varustusülem). Sõjaväe staabi koosseisus loodi rida struktuuriüksusi (inspektori-, rivi-, mobilisatsiooni-, kohtu-, mereväe-, tehnika-, komandandi-, majandus- ja tsiviiljaoskond), mis meenutasid endise Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee ülesehitust.²¹⁵ Lisaks moodustati staabi juurde mitmeid uusi asutusi, nagu intendandivalitsus, ülemarsti kantselei, sõjaväekohus, sõjaväe kontroll ja sõjaväelaste registreerimise büroo. Vene armee koosseisu kuulunud rahvusdiviisi jaoks polnud need tarvilikud, iseseisva riigi sõjaväele aga küll.

Kuna Eesti tagavarapataljon ja 2. eesti polk olid laiali saadetud, siis moodustasid Eesti sõjaväe lisaks loetletud keskasutustele 1. jalaväepolk Haapsalus, 3. jalaväepolk Tallinnas ja 4. jalaväepolk Rakveres (III pataljon Paides), samuti insenerirood ja sõjaväe laatsaret Tallinnas. Tallinnas algas ka suurtükiväebrigaadi taasloomine ning ratsaväepolgu ja mereväepataljoni

eesti väeosadesse, kus nad varem teenisid (või Eesti diviisi staapi).²¹³

Teadaolevalt algasid 25. või 26. veebruaril Eesti ja Saksa sõjaväelaste läbirääkimised, mille tulemusena soostus kindral Seckendorff Eesti diviisi kokkukutsumisega. 28. veebruaril ilmusid üheaegselt kaks dokumenti, mis sätestasid rahvusväeosade edasise tegevuse. Mõlemad algasid sissejuhatava lausega: „Kindralleitnandi vabaherra von Seckendorffi käsul kästakse...“ Järgnevalt anti teada, et Eesti väeosade ülesandeks saab olema avaliku korra ja sisemise julgeoleku tagamine, et neid väeosi ei viida Eestist väljapoole, et kõik rahvusväeosades teeninud sõdurid (26. eluaastani) ja ohvitserid (35. eluaastani) on kohustatud naasma oma üksustesse jne.²¹⁴ Tähelepanu väärib asjaolu, et mõlemad päevakäsud avaldati paralleelselt nii eesti kui saksa keeles ning nii toimus see ka edaspidi. Samuti tasub märkida, et kui esialgu käis jutt Eesti diviisist ning saksa keelsetes dokumentides kasutati seda nime- tust ka hiljem, siis eestikeelsetes paberites hakati järgnevalt kõnelema Eesti sõjaväest. Tõenäoliselt tulenes see asjaolust, et Eestist oli saanud, vähemalt vormiliselt, iseseisev riik,

²¹³ Päästekomitee päevakäsk nr. 4, 25.02.1918. – RA, ERA.1962.1.57, pag-mata.

²¹⁴ Päevakäsk kõigile Eesti sõjaväelastele, 28.02.1918. – RA, ERA.3581.1.1, l. 1; Päevakäsk Eesti diviisile nr. 1, 28.02.1918. – RA, ERA.3581.1.1, l. 2.

²¹⁵ Päevakäsk sõjaväe staabile nr. 11, 20.03.1918. – RA, ERA.3581.1.6, l. 13–17.

moodustamine.²¹⁶ Tulevikuplaanid olid veelgi lennukamad. Kokku kavatseti formeerida neli jalaväerügementi (igas kolm jalaväe- ja üks tagavarapataljon) ja üks tagavararügement, ratsaväerügement, jalgratturite pataljon, välisuurtükiväebrigaad, raskesuurtükiväe divisjon, õhutõrjedivisjon, inseneripataljon ja mõned väiksemad üksused. Loodeti, et mereväepataljonist kasvab välja Eesti merevägi, ning unistati ka oma soomusautode ja lennuväe osadest.²¹⁷

Kuid Eesti sõjaväge ei olnud kauaks. 20. märtsil ilmus kindral Seckendorffi käskkiri Eesti diviisi likvideerimise kohta. Seejuures viidati Bresti rahulepingu sättele, mille järgi oli sakslastel kohustus saata laiali kõik varem Vene väejuhatusele allunud relvaüksused. Sellega seoses tuli hiljemalt 5. aprilliks Eesti väeosades teeninud ohvitserid ja sõdurid koju saata ning väeosade varad – relvad, laskemoon, sõidukid, hobused, kasarmuhooned jne. – loovutada Saksa armeele.²¹⁸ Eesti sõjaväe likvideerimine toimus ilma intsidentideta. Varustus ja relvastus toimetati Saksa sõjaväeladudesse, meeskond demobiliseeriti ning pärast 5. aprilli jätkasid tegevust vaid väeosade likvideerimiskomisjonid.

Tulles Haapsalus baseerunud 1. eesti polgu, nüüdsest pigem 1. jalaväepolgu, juurde, siis selle tegevus jätkus pärast Saksa vägede sissemarssi katkestuseta. Päeval, mil Saksa väed Haapsallu jõudsid (21. veebruaril), sai polkovnik Pödder kindral Seckendorffilt kirja, milles öeldi: „olete oma lubaduse kohaselt astunud oma polguga minu käsutusse [– – –] Sellega [– – –] oleme Teie sõnaga ja minu käskudega seotud liitlased [– – –] ja Teil tuleb kõigepealt Haapsalu komandandi juhendite järgi hoolitseda rahu ja korra eest Haapsalus ja Läänemaa mandriosas kuni Kassarini.“²¹⁹ Päris sellised, nagu Saksa kindral kujutas (ja ehk ka soovis), need liitlas- ja alluvusvahekorrad küll ei olnud, kuid polk jäi tõepoolest Haapsallu edasi ja tegutses mõned päevad üksnes omaenda juhtkonna parema arusaamise kohaselt, kuni hakkasid Tallinnast saabuma Eesti sõjaväe juhataja ja staabi ettekirjutused. Pole selge, kui kiiresti käsud toona Tallinnast Haapsallu jõudsid, kuid näiteks 28. veebruari päevakäsk Eesti diviisile avaldati 1. jalaväepolgu päevakäsus alles 5. märtsil.²²⁰

Polgu juhtkonna ees seisis korraga hulk ülesandeid, mis kõik vajasis kiiret lahendamist. Üks selliseid oli polgu täiendav komplekteerimine, sest kõik varasemad protsessid – demobilisatsioon, uute rahvusväeosade loomine, allüksuste komandeerimine korrakaitseks, väejooks –, samuti sakslaste tuleku eelõhtul antud lahkumisluba kõigile lähikonnas elavatele meestele olid polgu isikkoosseisu korralikult rappinud. 21. veebruari seisuga oli polgus kohal 76 ohvitseri, viis ametnikku, kolm arsti ja 699 sõdurit.²²¹ Seega ohvitseridest polgu tegevuse jätkamiseks piisas, aga rohkem kui neli viiendikku sõduritest puudus. Meeste vajakust saadi esialgu üle sel moel, et igast pataljonist moodustati üks koondrood, kuhu arvati kõik vastavasse pataljoni alles jäänud sõdurid. Seeläbi koosnes 1. jalaväepolk 24. veebruaril järgmistest allüksustest: I pataljoni 1. rood (14 ohvitseri ja 133 sõdurit); II pataljoni 2. rood (13 ohvitseri ja 135 sõdurit); III pataljoni 3. rood (15 ohvitseri ja 191 sõdurit); töörood (8 ohvitseri ja 131 sõdurit); komandandi komando (3 ohvitseri ja 10 sõdurit); sidekomando (2 ohvitseri ja 24 sõdurit) ja ratsaluurajate komando (2 ohvitseri ja 22 sõdurit).²²² 26. veebruaril lisandus kuulipildujate komando (6 ohvitseri ja 30 sõdurit), mis formeeriti senise kolme kuulipildujate komando (1. ja 2. Maksim-kuulipildujate ning Colt-kuulipildujate komando) liitmisel.²²³

²¹⁶ Sõjaväe keskasutuste ja väeosade loomise ja arengu kohta lähemalt vt.: A. Pajur. Eesti rahvuslikud väeosad 1918. aasta kevadtalvel. – Esimene maailmasõda ja Eesti. II, lk. 454–476.

²¹⁷ Ülevaade Eesti territoriaalüksuste koosseisust, dat-mata. – RA, ERA.3581.1.46, l. 50–51.

²¹⁸ 68. armeekorpusse käskkiri nr. 401 op, 20.03.1918. – RA, ERA.3581.1.3, l. 29a.

²¹⁹ Kindralleitnant Seckendorff polkovnik Pödderile, 21.02.1918. – RA, ERA.534.1.29, l. 138.

²²⁰ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 11, 05.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 21.

²²¹ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 3, 25.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 3–4; 1. jalaväepolgu sõdurite nimekiri, 26.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 7–12.

²²² Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 2 ja 3, 24. ja 25.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 2–4.

²²³ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 4, 26.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 5.

Samuti tegutsesid muusikakomando (polgu orkester) ja nn. läbikäijate komando, kuhu arvati polku saabuvad mehed ajutiselt kuni nende kohalemääramiseni.

Meeskonna arvukus hakkas uuesti kasvama. Enamik lisandunute olid varemgi 1. eesti polgus teeninud, kuid leidis neidki, kes tulid teistest Eesti väeosadest (suurtükiväebrigadist, 2. ja 3. jalaväepolgust, tagavarapataljonist) või hoopis vene üksustest. Paralleelselt meeste juurdevooluga toimus ka nende äravool (vanemate aastakäikude demobiliseerimine, üleviimine teistesse väeosadesse, väejooks jms.), kuid varasemast märksa tagasihoidlikumas mahus. 1. märtsiks oli polgu nimekirja kantud 842 allohvitseri ja soldatit. Märtsikuu esimese dekaadi jooksul lisandus veel 268 ja teisel dekaadil 175 sõdurit. Polgu isikkoosseis saavutas maksimumi 26. märtsil, mil nimekirjas seisis 1402 meest. Neist viibis reaalselt kohal 1166; ülejäänutest olid 168 haiged, 62 komandeeritud ja kuus puhkusel.²²⁴

Meeskonna arvuline juurdekasv võimaldas täiendada olemasolevaid allüksusi ja mõelda uute loomisele. 12. märtsil andis polguülem käsu moodustada 5. rood ja õppekomando. 22. märtsil ilmus korraldus 4., 6., 7. ja 8. roodu (s. t. II pataljoni) ning 25. märtsil veel nelja roodu (III pataljoni) formeerimiseks.²²⁵ Tegelikult jäid mitmed allüksused siiski vaid paberile. 26. märtsi seisuga eksisteerisid reaalselt: I pataljoni 2. rood (206 sõdurit); II pataljoni 5. rood (135), 7. rood (208) ja 8. rood (52) ning III pataljoni 9. rood (227); samuti töörood (187), kuulipildujate komando (83), ratsaluurajate komando (39), sidekomando (31), komandandi komando (52), muusikakomando (33), õppekomando (7) ja läbikäijate komando (142).²²⁶

Seega õnnestus kuu aja jooksul komplekteerida polk sõduritega vaid pisut enam kui kolmandiku ulatuses (37%), mistõttu ei saa rääkida 1. jalaväepolgust kui täisväärtuslikust lahingugüksusest. Lahinguvõimet kärpis veelgi polgu käsutuses olnud vägagi tagasihoidlik relvastus. Teadaolevalt oli roodudele ja komandodele jagatud välja vaid 548 Jaapani vintpüssi Arisaka ja 36 Vene ratsaväekarabiini, lisaks leidis kuulipildujate komandos neli raskekuulipildujat Maksim. Laskemoonagi leidis napilt – alla 9000 padrunit.²²⁷ Pole selge, mis oli saanud varem polgule kuulunud märksa ulatuslikumast relvavarustusest, mistap jääb üle vaid oletada, et sakslased võtsid relvalaad oma kontrolli alla ja väljastasid neist relvi eestlastele vastavalt allüksuste tegelikele vajadustele.

Nagu kõigis Eesti väeosades, nii ka 1. jalaväepolgus mindi varasemalt venekeelselt asjaajamiselt üle eestikeelsele, erandiks suhtlus Saksa sõjaväevõimudega, mis toimus muidugi saksa keeles. Viimane venekeelne päevakäsk 1. eesti polgule ilmus 20. veebruaril ja esimene eestikeelne 23. veebruaril (21. ja 22. veebruaril päevakäsk ei avaldatud).²²⁸ Eestikeelseks muutus ka kogu kirjavahetus polgu staabi ja allüksuste vahel ning veidi hiljem tulid kasutusele eestikeelsed pitsatid ja nurgastambid.

Mõistagi kulges väeosa kogu sisemine elu täielikult eesti keeles, kusjuures eriti oluliseks tuleb pidada üleminekut emakeelsetele rivikäsklustele, kuna seni oli vastav terminoloogia eesti keeles kas puudunud või olnud lünklik. Komisjon eestikeelsete sõjaväeliste terminite väljatöötamiseks oli 1. eesti polgus moodustatud juba 1917. aasta kevadel ning nüüd avaldati tulemused polgu päevakäskudes.²²⁹ Kasutusele võetud terminid läksid käiku mitte üksnes 1. jalaväepolgus, vaid ka teistes väeosades ning osa neist on kaitseväes ja Kaitseliidus kasutusel tänapäevalgi.²³⁰ Erandiks eestikeelses terminoloogias jäid ohvitseride auastmed, mida

²²⁴ 1. jalaväepolgu arvulise koosseisu päevaraamat, 01.–26.03.1918. – RA, ERA.534.1.81, l. 67–92.

²²⁵ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 18, 12.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 36; Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 28, 22.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 70; Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 31, 25.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 78

²²⁶ 1. jalaväepolgu arvulise koosseisu päevaraamat, 26.03.1918. – RA, ERA.534.1.81, l. 92.

²²⁷ Roodudesse ja komandodesse antud sõjariistade nimekiri, 20.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 63–64.

²²⁸ Päevakäsk 1. eesti polgule nr. 39, 20.02.1918. – RA, ERA.534.1.12, l. 82–83; Päevakäsk 1. eesti polgule nr. 1, 23.02.1918. – RA, ERA.534.1.12, l. 84.

²²⁹ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 4, 26.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 5; Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 8, 02.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 17.

²³⁰ A. Pajur. Eesti rahvuslikud väeosad 1918. aasta kevadtalvel. – Esimene maailmasõda ja Eesti. II, lk. 477–478.

hakati kasutama „saksapärase stiilis“: polkovnikutest said ooberstid, alampolkovnikutest ooberstleitnandid jne.

Üheaegselt eesti keelega said eluõiguse ka rahvusvärvides lipud ja vormielemendid. Tõsi küll, sinimustvalged lipud polnud varemgi 1. eesti polgu jaoks midagi enneolematut. Juba kevadel 1917 saabusid polgu formeerimisele mitmed ešelonid (Peterburist, Krasnoje Selost, Omskist jm.) rahvuslike trikolooride lehvides ning aasta jooksul muretsesid kõik allüksused endale rahvusvärvides lipu, mis enamasti lehvis vastava allüksuse asukohas. Päevakorral oli ka polgulipu muretsemine, milleks telliti kunstnikelt mitmeid kavandeid, kuid miskipärast ei jõutud ühtegi neist teoks teha. Seetõttu eksisteeris polgulipuna suur siidist sinimustvalge lipp, pealiskirjaga „Elagu vaba Eesti!“. Pole välistatud, et tegemist võis olla samasugust pealiskirja kandnud Eesti Vabariiklaste Liidu lipuga, mis toodi esmakordselt avalikkuse ette 26. märtsil 1917 Peterburis toimunud eestlaste suurel meelevaldusel.

Polkovnik Pödder on meenutanud polgu lipuga kaasnenud arusaamatust okupatsiooni avapäevil: „Esimesel okupatsiooni päeval oli ära unustatud tõmmata staabi peale rahvuslik lipp. Kui nägime Saksa lippu Saksa komandantuuril [võõrastemaja Peterburg], tegi rügemendi adjutant korralduse ka Eesti lipp välja panna rügemendi staabi hoonele [võõrastemaja Salon]. Paar päeva hiljem ilmus minu juurde Saksa komandantuuri adjutant ja andis üle komandandi nõudmise, et Eesti lipp vardast maha lastaks. [---] Et adjutant ei suutnud teatada nõudmise põhjusi, läksin isiklikult Saksa komandandi juurde. Viimane tõi põhjusena ette, et Eesti lipul olevat äärmine revolutsiooniline pealkiri. Tähendasin, et lipu pealkirjas midagi revolutsioonilist ei ole ja et see pealkiri tähendab „elagu vaba Eesti“. Komandant oli väga üllatunud ja vastas, et temale hoopis midagi muud on ette kantud, ja kui pealkiri muud ei sisalda, siis ei ole mingit tarvidust lipu mahavõtmiseks.“²³¹ Nii lehviski sinimustvalge Haapsalu kohal kuni polgu laialisaatamiseni. Paraku läks ajalooline lipp hilisemates sündmustes kaotsi.²³²

Samuti juba 1917. aasta kevadel oli kerkinud küsimus eestipärase elementide lisamisest rahvusväeosades kantud Vene sõjaväevormile. Esialgu püüdsid lahendusi leida 1. eesti polgu ohvitseride kogu ja polgukomitee, hiljem Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee, mille juures moodustati koguni eriline vormikomisjon. Kuna Vene väejuhatas asus seisukohale, et armee välisilme peab säilima võimalikult ühtsena, tuli „eestipärase vormi“ väljatöötamise asemel leppida mõningate rahvuslike elementidega. Ennekõike puudutasid need õlakuid, mis püüti kujundada rahvusvärvides. Esimesena hakkasid 1. eesti polgu, hiljem ka teiste rahvusväeosade ohvitserid kandma õlakuid, mille põhi oli hõbedane, kandid mustad ja vahejoon sinine. Lisandusid kuldsed tärnid vastavalt auastmele ja kuldne väeosa trafarett (täht ☺). Sõdurite õlakute põhi pidi olema sinine, kandid mustad ja trafarett valge. Kui ohvitserid hakkasidki taolisi õlakuid kandma, siis sõduritele ei jõutud neid valmistada, sest peagi käskisid enamlased kõigil õlakud maha võtta. Saksa võimu päevil pöörduti sinimustvalgete õlakute juurde tagasi, kuid ka siis jäid need eeskätt ohvitseride pärisosaks.²³³

1917. aastal võimsa lainena Vene sõjaväkke sisse murdnud poliitika suri sedavõrd vaikselt ja tähelepanematult loomulikku surma, et ei jätnud endast dokumentidesse pea mingeid jälgi. Üksnes Eesti sõjaväe staabi ülem kapten Nikolai Reek pidas vajalikuks ühes päevakäsus märkida: „Poliitika saagu sõjaväest täiesti kõrvaldatud. Mitte üheski kultuura riigis ei ole sõjaväes poliitilisi erakondasi, ega võta sõjaväelased ka sõjaväes olles poliitilisest tegevusest osa, sest sõjavägi on üldliste rahva huvide, mitte aga üksikute parteide kaitseks.“²³⁴ Lõppes polgu miitingute ja sõjaväelaste koosolekute korraldamine, saadeti laiali kõigi tasemete komiteed ning likvideeriti polgu komissari ja tema abi ametikohad. Kui komissar Samuel Jaanus oli Haapsalust enne sakslaste tulekut põgenenud, siis abikomissar lipnik Oskar Kurvits jätkas

²³¹ E. Pödder. Eesti rahvuslised väeosad. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I kd., lk. 200–201.

²³² O. Kurvits. Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918, lk. 185.

²³³ A. Pajur. Eesti rahvuslikud väeosad 1918. aasta kevadtalvel. – Esimene maailmasõda ja Eesti. II, lk. 478–479.

²³⁴ Eesti sõjaväe staabi ülema käsk kiri nr. 1, 08.03.1918. – RA, ERA.3581.1.3, l. 50–51.

teenistust polgu tööroodu nooremohvitserina ning nimetati 28. veebruarist „polgu ajaloo kirjutajaks“.²³⁵

Komissari ametikoha ja komiteede kadumine tähendas ühtlasi ülemate ainuvõimu taastumist. Juba esimeses eestikeelses päevakäsus tituleeriti ohvitseri mitte enam „endisteks“, vaid kasutati taas nende auastmeid.²³⁶ Uuesti hakati kandma enamlaste käsul maha võetud õlakuid ja ordeneid. Nähtavasti tõusis seeläbi kohe ka ohvitseride eneseteadvus. Eesti suurtükiväebraadi ametnik Aleksander Ernits on meenutanud, kuidas 21. veebruaril astus „polgu kogukojast“ (klubist) läbi polguülem: „...polkovnik Pödder, jäädes saali uksele seisma, teatas, et nüüdsest peale on igasugusele kaabaklusele lõpp. Pagunid peale, ja sellest momendist on see ruum jälle ohvitseride kasiino, mitte aga mingisugune „kogukoda“. Andis sealsamas kaasas olevale komandandile ja adjutantidele käsu soldatid seest väljaajada, mis ka sündis. [– –] Ühe eest, kes viivitas väljaminekuga, maksis polk. Pödder ise hommiku eine eest kinni ja tuuseldas ta kasiinost minema.“²³⁷ 25. veebruaril peeti polgu ohvitseride üldkoosolek, kus valiti ametisse ohvitseride kogu juhatus (esimees alampolkovnik Aleksander Seiman) ja revisjonikomisjon ning ohvitseride aukohus, samuti ohvitseride klubi (kasiino) majajärg (alamleitnant Erik Lambert).²³⁸

Seoses ohvitseridega ei saa jätta mainimata ka nende massilist ülendämist auastmetes. Osalt oli põhjuseks asjaolu, et läinud aasta segadustes olid mitmed korralised ülendämised jäänud kuhugi kantseleidesse takerduma ning nüüd, pärast Venemaast lahku löömist polnud enam lootagi nende teostumist. Teisalt oli põhjuseks Vene ja Saksa auastmesüsteemide sobimatus, mis jättis eestlastest ohvitserid nende saksa kolleegidega võrreldes halvemas seisus. Kolmandaks leidis Eesti väeosades ebarproportsionaalselt palju kõige madalamates ohvitseriaustmetes mehi (lipnikud, alamleitnandid), samas kui valitses suur kõrgemate auastmete pöud.

Ülendämised said alguse Eesti Ajutise Valitsuse 8. märtsi otsusest, millega ülendati kolm polkovnikut kindralmajoriteks, kolm kaptenit alamooberstiteks ja kolm leitnanti kapteniteks. 1. jalaväepolku puudutas see otsus vaid polguülema osas – polkovnik Ernst Pödderile omistati kindralmajori auaste, hinnates tema „hoolast teenistust ja tööd Eesti Sõjaväe organiseerimises“ (samasuguse põhjendusega omistati kindralmajori auaste ka Eesti sõjaväe juhatajale Andres Larkale ja brigaadiülem Aleksander Tõnissonile).²³⁹ Eesti sõjaväe päevakäskudes ajavahemikus 12. märtsist kuni 3. aprillini on fikseeritud 227 ülendämist. Kuna 26 juhul oli tegemist korduva ülendamisega, siis said uue auastme kokku 201 meest. Nende hulka on arvatud ka 22 sõjaväeametnikku ja arsti, kelle tsiviilauastet tõsteti.

Kõige rohkem ülendusi pälvisid 1. jalaväepolgu ohvitserid – kokku 56 meest ja 73 ülendust, s. t. 17 ohvitseri ülendati kahel korral. Ülendämiste laine lõppedes oli polgus lisaks kindralmajorile (polguülem Ernst Pödder) ka üks ooberst (polguülema abi Aleksander Seiman) ja kaks alamooberstit (pataljoniülemad Hans Kurvits ja Johan Puskar). Ühtlasi lisandus 11 kaptenit (sh. Vabadussõjas kuulsaks saanud lahingumehed Anton Irv, Oskar Luiga ja Karl Parts), 12 staabikaptenit, 21 leitnanti, 7 alamleitnanti ja üks kolleegiumiassessor.²⁴⁰

Poliitika asemel tõsteti kilbile igapäevased õppused, vahiteenistus ja mitmesugused muud polgu jaoks vajalikud tööd. Polgusisese vahiteenistuse korraldus pandi paika 23. veebruaril, mil kästi igapäevaselt seada sisse vahipostid arestimaja, toiduainetelao, leivaaia, polgu staabi korraldusjaoskonna ja majandusjaoskonna rahakasti juurde – kokku 22 meest, kellele

²³⁵ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 6, 28.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 14.

²³⁶ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 1, 23.02.1918. – RA, ERA.534.1.12, l. 84.

²³⁷ A. Ernits. Mälestusi 1-se Suurtükiväe brigaadist 1918 a. – RA, ERA.2124.2.305, l. 171.

²³⁸ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 6, 28.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 14.

²³⁹ Ajutise valitsuse otsus, 08.03.1918. – Eesti Rahvusväeosade Album III. Tallinn: Selts „1. Eesti Polk“, 1938, lk. 46 [fotokoopia].

²⁴⁰ Päevakäskud Eesti sõjaväele nr. 6–21, 12.03.–03.04.1918. – RA, ERA.3581.1.1, l. 9–48.

lisandusid korrapidajaohvitser, tema abi ja käskjalg ning korrapidajaallohvitser (veltveebel).²⁴¹ Kaks päeva hiljem tehti teatavaks vahiteenistuse postide jaotus Haapsalu garnisonis. Kava kohaselt tuli iga päev saata kümme meest raudteejaama, seitse Uus-Sadamasse, viis Vanasse sadamasse ja viis raadiojaama.²⁴² Neile lisandus garnisoni korrapidajaohvitser. Vahiteenistusse määrati iga päev uus allüksus (kas mõni rood või komando).

Õppusi kästi pidada igal tööpäeval kell 11–9 ja 16–15 ning esialgu, kuni vastavate kavade väljatöötamiseni, pataljoniülemate ettekirjutuste kohaselt.²⁴³ Peagi moodustati õppekavade koostamiseks komisjon (alampolkovnik Aleksander Seiman, kapten Johan Puskar, staabikaptenid Anton Irv ja Karl Parts ning leitnant Oskar Mamers), kes pidi esitama kava polguülemale kinnitamiseks hiljemalt 15. märtsil.²⁴⁴ 20. märtsil järgneski käsk korraldada õppusi vastavalt päevakäsu lisas avaldatud kavale.²⁴⁵ Kuna seda esimest õppekava ei õnnestunud leida, tuleb leppida järgmise nädala (25.–30. märts) kavaga. Selle kohaselt algasid kõik tööpäevad kell 9 hommikul pooltunnise võimlemisega. Sellele järgnesid kaks tunniajalist õppust: esimene kell 9.30–10.30 ja teine kell 10.30–11.30. Esimese tunni kestel selgitati kolme päeva (25.–27. märts) vältel sõjaväelaste üldisi kohustusi ning järgmisel kolmel päeval (28.–30. märts) ülemate, s. t. jaoulema, rühmaülema ja roodu veltveebli kohustusi. Teine tund kulutati iga päev sõjaväelise tervitamise õpetamiseks (nn. „Viru õppus“). Pärastlõunal anti õpetust veel poolteise tunni jagu (kell 15:00–16:30), kusjuures kolmel esimesel päeval oli teemaks „tunnimehe ja vahtide vahetus“ (koos praktiliste harjutustega) ning kahel järgmisel päeval „tunnimehe iseäralised kohustused rahakasti ja vangimaja juures“. Laupäeval, 30. märtsil oli pärastlõunase õppuse asemel ette nähtud kasarmute ja hoovide puhastamine.²⁴⁶

Eluruumide ja nende ümbruse koristamise hädavajalikkusest andis aimu sanitaarkomisjoni (polgu nooremarsst Jaan Haho, staabikapten Heinrich Liibus, leitnant Oskar Mamers) ettekanne, milles öeldi: „...puhtuse ja õhupuhtuse eest kantakse vähe hoolt: toad on koristamata, tuulutamata, põrandad pühkimata [– – –] Väljakäigu kohad mustad ja nõuavad väljaheidete äravedamist [– – –] Hoovid on mustad, igal pool vedeleb sõnnikut, söögijätiseid ja riide räbalaid, mis aja jooksul hoovide peale kogunud on. Prügi kastisi ei ole. Seepeale resümeeris polguülem: Kirjutan ette kõigi mustuse äravedamiseks ja puuduste kõrvaldamiseks viibimata sammusid astuda, sest kevade lähenemisega hakkavad külmanud lume ja jää hunnikud sulama ning kannavad jooksva veega mustuses ja väljaheidetes peituvad haiguse idud laiali.“²⁴⁷

Astuti samme viimase aasta jooksul käest läinud sõjaväelise distsipliini tugevdamiseks. Eesti sõjaväele antud korraldustes, mis avaldati ka kõigi väeosade päevakäskudes, nõuti polkude juhtkonnalt ja ohvitseridelt ühelt poolt sisekorra tugevdamist ja Vene sisemäärustiku sätete järgimist, kuid teisalt ka kehtivate määruste sisu ja distsipliini vajaduse selgitamist sõduritele. Sõduritelt nõuti, et nad ööbiksid alati kasarmutes, kannaksid puhast ja määrustikukohast vormi ning järgiksid sõjaväelise viisakuse reegleid.²⁴⁸ „Revolutsiooniliste vabadustega“ harjunud meestele tundusid sellised käsud muidugi ülemäära karmidena ja põhjustasid pahameelt.

Sõdurite elu muutus suletumaks. Varasem komme elada erakorterites ja „külastada“ kasarmut vaid aeg-ajalt keelati ära. Samuti keelati kasarmutest lahkumine ajavahemikus kell 21.00–06.00, v. a. erakorralistel juhtumitel vahetu ülema käsul. Päevasel ajal kasarmust välja lubatud meestel pidi olema kaasas kirjalik tõend allüksuse ülema allkirja ja pitseriga,

²⁴¹ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 1, 23.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 1.

²⁴² Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 3, 25.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 3.

²⁴³ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 4, 26.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 5.

²⁴⁴ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 18, 12.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 36.

²⁴⁵ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 26, 20.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 62.

²⁴⁶ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 29, 23.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 76.

²⁴⁷ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 18, 12.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 36.

²⁴⁸ Päevakäsk Eesti sõjaväele nr. 1, 28.02.1918. – RA, ERA.3581.1.1, l. 2; Sõjaväe staabi ülema käsukiri nr. 1, 08.03.1918. – RA, ERA.3581.1.3, l. 50–51.

samuti sõjaväelase isikutunnistus. Ühtlasi nõuti, et allüksustes oleks alati olemas väljaspool kasarmut viibivate sõdurite nimekiri.²⁴⁹ 1. jalaväepolgu isegi ennetati selliseid kõrgemalt poolt tulnud suuniseid. Nii kohustati sõdureid juba 26. veebruari päevakäsus „kell 9 õhtul kasarmus olema ja seal ööseti magama; kõiki ülemaid ja vanemaid tervitama ning sõjaväelistest õppustest osa võtma“.²⁵⁰ Kontrollimaks käskude täitmist määrati kõigis allüksustes igaks päevaks ametisse korrapidajad ja päevnikud ning senine praktika, kus sõdurid olid eluruumidest vastavalt omaenda soovile lihtsalt sisse-välja jalutanud, lõpetati, seades taas sisse linnalubade süsteemi. 13. märtsil anti käsk korraldada kõigis roodudes ja komandodes õhtuti kell üheksa loendus.²⁵¹

Muidugi ei andnud järsk ohjade pingutamine kohe loodetud tulemusi ning käskimise kõrval tuli kasutada ka karistusi. Nii karistas polguülem 4. märtsil kolme 3. roodu sõdurit, kes end samal ööl vahiteenistuses olles purju olid joonud, käratsenud ja kakelnud, 10-päevase arestiga. Ühtlasi meenutas polkovnik Pödder, et sarnase süüteo eest on ette nähtud üleviimine distsiplinaarpataljoni üheks kuni kolmeks aastaks, ja põhjendas õige tagasihoidlikku karistust kujunenud olukorraga: „...silmas pidades, et mööda läinud korralageduse ajal nii mõnigi teenistuse kohused ära on unustanud ja nende täitmise juures lodevaks läinud.“²⁵² Vaid mõni päeva hiljem, 8. märtsil, kordus sarnane juhtum – Haapsalu raudteejaamas patrullis olnud 1. roodu sõdur jõi end sedavõrd purju, et kaotas oma püssi ära. Selle „vägiteo“ eest määras polguülem talle 20 päeva valju aresti.²⁵³ Õigupoolest oli nüüdki tegemist väga leebe karistusega, sest selletaoline tegu lõhnas sõjaväljakohtu järele. Veel paar päeva hiljem anti polgu päevakäsus teada kolmest 1. roodu soldatist, kes viibisid vahiteenistuses joochnutena. Neist kaks said karistuseks 7 päeva valju aresti, kolmas aga, omavoliliselt vahitoast lahkunud vahtkonnaülem, 14 päeva valju aresti.²⁵⁴

Lisaks vahikorra eeskirjade rikkujatele jõudsid polgu päevakäskude lehekülgedele ka sidekomando sõdur, kelle Saksa patrull arreteeris, kuna ta viibis õhtul kell kümme linnatänaval (karistuseks viis päeva valju aresti), 1. roodu sõdur, kes polgu kohtujaoskonnas teostatud ülekuulamisel end väljakutusvalt ja jämedalt ülal pidas (7 päeva valju aresti) ning ratsaluu rajate komando sõdur, kes Haapsallu tulnud talupojalt hobuse koos hobuseriistadega omavoliliselt ära võttis (14 päeva valju aresti).²⁵⁵ Veel üks 1. roodu soldat, kes oli jätnud täitmata roodu veltveebli korralduse vahiteenistusse minna (vabandas end hiljem haiguse ja katkiste saabastega), leiti polgukohtu 15. märtsi istungil süüdi olevat, kuid et tema süütegu ületas kohtu kompetentsi, siis delegeriti selle arutamine diviisikohtule.²⁵⁶

Probleeme tekitas jätkuvalt ka väejooks, ehkki desertööride koguarv vähenes ning muidugi leidis nende hulgas mehi, kes pärast ajutiselt „hüppesse“ minekut väeossa tagasi tulid. 30 päeva jooksul (23. veebruarist 24. märtsini) kanti polgu päevakäskudest läbi 23 väejooksikuks loetud meest, kellest vähemalt viis pöördus polku tagasi.²⁵⁷ Ühel juhul kajastus päevakäsus ka hüppeskäinu karistamine: viis päeva omavoliliselt kodukülas veetnud 2. roodu sõdurit karistati 10-päevase valju arestiga.²⁵⁸ Deserteerimise põhjusi ametlikud dokumendid ei kajastanud, kuid oletatavasti oli tegemist nii sõjatüdumuse ja tungiva sooviga naasta tavaellu kui ka vastureaktsiooniga distsipliini karmistumisele.

Seejuures ei saa unustada ka eestlastes juurdunud ajaloolist vastumeelsust Saksamaa

²⁴⁹ Päevakäsk 3. jalaväepolgule nr. 12, 08.03.1918. – RA, ERA.536.1.4, l. 26.

²⁵⁰ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 4, 26.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 5.

²⁵¹ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 19, 13.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 38.

²⁵² Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 10, 04.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 19.

²⁵³ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 18, 12.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 36.

²⁵⁴ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 16 ja 29, 10. ja 23.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 32, 72.

²⁵⁵ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 18, 19 ja 23; 12., 13. ja 17.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 36, 43, 55.

²⁵⁶ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 28, 22.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 71.

²⁵⁷ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 1–30, 23.02.–24.03.1918. – RA, ERA 534.1.14, l. 1–77.

²⁵⁸ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 28, 22.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 71.

ja sakslaste suhtes ning rahulolematust okupatsioonivõimude tegevusega. Viimase motiivi esinemisest annab eriti hästi tunnistust Saksa ohvitseride tervitamata jätmise. Polguülem juhtis sellele väärnähtele tähelepanu juba 25. veebruari päevakäsus: „Igapäev tuleb juhtumisi ette, et nooremad vanematega uulitsal kokku puutudes – neid tervitamata jätavad, mille üle iseäranis kohalise garnisoni Saksa ohvitserid rahulolematust avaldavad. Tuletan veel kord meelde, et edaspidi niisuguste juhtumiste ära hoidmiseks abinõud tarvitusele saavad võetud ja neid, kellele märkus tehtakse – vali karistus ootab.“²⁵⁹

Veelgi kindlamat tunnistust saksavastases meelsusest annab aga paljude ohvitseride käitumine. Kui varem polnud ohvitseride deserteerimistega erilisi probleeme esinenud, siis Oskar Kurvitsa andmeil lahkus polgust Saksa vägede tuleku eel koguni 14 ohvitseri, kes jäidki toona väeossa tagasi tulemata (ehkki mitmed neist osalesid hiljem Vabadussõjas).²⁶⁰

Kindral Seckendorffi 20. märtsi käskkirjast alguse saanud Eesti sõjaväe likvideerimine kajastus 1. jalaväepolgu päevakäsus esmakordselt alles 27. märtsil, kui anti teada, et 262 sõdurit vabastatakse teenistusest „Eesti sõjavägede demobilisatsiooni puhul“.²⁶¹ 28. märtsil vabastati 426, 29. märtsil 185 ja 5. aprillil veel 134 sõdurit.²⁶²

5. aprillil tehti teatavaks polgu likvideerimiskomisjoni koosseis: polguülem kindralmajor Ernst Pödder, polguülema abi polkovnik Aleksander Seiman, polgu adjutant kapten Johannes Lutsar, adjutandi abi alamleitnant Johan Oldekop, majandusjaoskonna ülem leitnant Paul Laamann, tema abi leitnant Helmut Veem, polgu kassapidaja Sergei Paul ja asjaajaja Aleksander Jürvetson.²⁶³ Need viimased kuus ohvitseri ja kaks sõjaväeametnikku vabastati teenistusest 14. aprillil²⁶⁴ ning 15. aprillil kandis kindral Pödder Eesti sõjaväe juhatajale ette, et polgu likvideerimine on lõpule viidud.²⁶⁵

Kokkuvõtteks

1. eesti jalaväepolk toodi Vene sõjaväevõimude korraldusel Haapsallu 2.–3. oktoobril 1917 seoses Saksa vägede maabumisega Saaremaal. Polgu kaks pataljoni ja neli komandot langesid Muhu saarel sõjavangi, ülejäänud allüksused aga majutusid Haapsallu ja selle lähiümbrusesse ning keskendusid kolmele ülesandele: 1) uue kaitseliini moodustamine läänerannikul; 2) avaliku korra tagamine Haapsalus; 3) polgu võitlusvõime taastamine.

Uue kaitseliini loomist on ajalookirjanduses käsitletud eesti polgu vaatepunktist, tähtsus-tades nn. polkovnik Tõnissoni eelsalga moodustamist. Tegemist oli aga märksa ulatuslikuma ettevõtmisega, mille tulemusena koondati Eesti läänerannikule seninägematult suured jõud. Polkovnik Tõnissoni eelsalk kujutas enesest vaid mittetäiskoosseisulist jalaväepolku ja mehi-tas üksnes kitsa lahingulõigu Haapsalu vahetus ümbruses.

Avaliku korra tagamisel oli eesti polgul kahtlemata oluline roll. Kuid ei saa eitada ka Vene väejuhatuse ja teiste väeosade jõupingutusi võitluses soldatite omavoli vastu. Kuna eesti polgu võimekus oli esialgu piiratud isikkoosseisu vähesuse tõttu, siis suutis polk oktoobri alguspäevil korda tagada üksnes Haapsalu linnas. Olukord muutus alates detsembri keskpaigast, kui Eesti territoorium jagati rahvusväeosade vahel polgurajoonideks ning 1. eesti polgu vastutusala kujunes Läänemaa tervikuna. Konkreetseid andmeid polgu tegevusest avaliku korra tagamisel napib.

Polgu võitlusvõime taastamiseks tuli formeerida sõjavangi sattunud allüksuste asemel

²⁵⁹ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 3, 25.02.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 4.

²⁶⁰ 1. Eesti polgu isiklik koosseis 12. IV. 17. – 14. IV. 18. l.: Ohvitserid, arstid, ametnikud. – O. Kurvits. Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918: 1. Eesti polk. I, lk. 3–15.

²⁶¹ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 33, 27.03.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 80.

²⁶² Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 34, 35 ja 37; 28. ja 29.03. ja 05.04.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 82, 83, 89.

²⁶³ Päevakäsk 1. jalaväepolgule nr. 37, 05.04.1918. – RA, ERA.534.1.14, l. 89.

²⁶⁴ 1. Eesti polgu isiklik koosseis 12. IV. 17. – 14. IV. 18. – O. Kurvits. Eesti rahvusväeosade loomine 1917–1918, lk. 3–15.

²⁶⁵ 1. jalaväepolgu ülem Eesti sõjaväe ülemale, 15.04.1918. – RA, ERA.3581.1.66, l. 6.

1. eesti polgu ohvitserid enne polgu likvideerimist. EFA.114.4.458

ued. I pataljoni taasloomine teostus polgu tagavarapataljoni baasil suhteliselt kiiresti, kuid II pataljoni ja komandode komplekteerimine nõudsid aega, kuna see toimus eri väeosadest saabunud sõduritega. Täienduseks tulnud mehed tõid kaasa senisest erinevaid meeleolusid. Muutustele aitasid kaasa ka demobilisatsioon ja kurss territoriaalsele komplekteerimisviisile, samuti mitmete „vanade“ allüksuste eemalviibimine polgu põhijõududest.

Ajalookirjanduses on kiidetud 1. eesti polgu poliitilist hoiakut – rahvuslust ja vastuseisu enamlusele. Kuid taoline meelsus oli iseloomulik ennekõike ohvitserkonnale, haritumale osale sõduritest ja n.-ö. vanale tuumikule. Meeleolud erinevates allüksustes olid aga üpris kõikumavad ja kohati lausa vastandlikud. Polk jäi küll Eesti väeosade kõige rahvusmeelsemaks üksuseks, kuid enamlikud suundumused kerkisid siingi üha enam esile. Ka võimu ülevõtmine enamlastelt 20. veebruaril 1918 teostus vaid väga väikestele kindlalt rahvusmeelsetele salgakestele tuginedes.

1917/18. aasta vahetusel algas Haapsalus 1. eesti suurtükiväebrigaadi formeerimine. Seda ei jõutud küll lõpule viia ning lahinguvõimet brigaad ei saavutanudki, ehkki omandas pooleldi juhuse läbi üpris korraliku relvastuse. Pikemas perspektiivis tähendas suurtükiväebrigaadi moodustamine Eesti rahvusdiviisi võimekuse olulist kasvu – jalavägi võis esmakordselt loota tuletoetusele –, ent johtuvalt organiseerimisperioodi lühidusest ei etendanud brigaad 1. eesti polguga võrdväärset rolli ei Läänemaa ranniku kaitsel, ei avaliku korra tagamisel, ei vastuseisul enamlaste tegevusele aga rahvusriikluse suunas liikumisel.

Saksa vägede tuleku eel lahkus Haapsalust suur osa rahvusväeosadesse kuulunud sõjaväelasi. Erinevalt suurtükiväest, mida püüti järgnevalt uuesti üles ehitada Tallinnas, jätkas 1. eesti polk siiski Haapsalus kuni rahvusväeosade likvideerimiseni okupatsioonivõimude korraldusel. Polgu juhtkonna põhitähelepanu kuulus jälle väeosa täiendavale komplekteerimisele ja võitlusvõime taastamisele, samuti soovida jätva distsipliini tugevdamisele ja naasmisele sõjaväe tavapäraste tegevuste juurde.